

ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Бо ҳукуқи дастнавис

ВБД: 491.550:610 (81.2 (2Т))

ШОДИМАТОВА МАЛИКА КАРИМБЕРДИЕВНА

**ХУСУСИЯТҲОИ ЛУҒАВӢ-МАӢНОӢ ВА СОҲТОРИИ ИСТИЛОҲОТИ
ТИБӢ ДАР ЗАБОНИ МАТБУОТИ ТОҶИК
(СОЛҲОИ 2003-2023)**

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ аз рӯйи
ихтисоси 10.02.01 – Забони тоҷикӣ

ДУШАНБЕ – 2025

Диссертатсия дар кафедраи услубшиносӣ ва таҳрири адабии факултети журналистикаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ба анҷом расидааст.

Рохбари илмӣ:

Низомӣ Санавбар Фахрӣ – доктори илмҳои филологӣ, мудири кафедраи забони тоҷикии МДТ «Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абуалӣ ибни Сино».

Муқарризони расмӣ:

Раҳматуллозода Саҳидод Раҳматулло – доктори илмҳои филологӣ, профессор, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, Раиси Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Амлоев Аминҷон Ятимович – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забони тоҷикии Муассисаи таълимии байнидавлатии маълумоти олии «Донишгоҳи (славянӣ) Россия ва Тоҷикистон».

Муассисаи пешбар:

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.

Ҳимояи диссертатсия «03» июли соли 2025, соати 13:00 дар маҷлиси шурои диссертатсионии 6D.KOA-021-и назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (нишонӣ: шаҳри Душанбе, Буни Ҳисорак, бинои таълимии № 10, толори шурои олимони факултети филология, e-mail: firdavs_79@mail.ru; Тел.: (+992) 93-526-62-95) баргузор мегардад.

Бо диссертатсия дар китобхонаи марказии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17) ва тавассути сомонаи www.tnu.tj шинос шудан мумкин аст.

Автореферат рӯзи «___» _____ соли 2025 тавзеъ шудааст.

Котиби илмӣ
шурои диссертатсионӣ,
номзади илмҳои филологӣ

Мирзоёров Ф.Н.

НОМГҶӢИ ИХТИСОРАӢО

ФЗТ – Фарҳанги забони тоҷикӣ
ФТЗТ – Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ
ФТ – Фарҳанги тиббӣ
ВТ – Воҷаномии тиббӣ
ФТН – Фарҳанги тибби ниёгон
Бурҳ. – Бурҳони қотей
ФФ – Фарҳанги форсӣ
ФТЛ – Фарҳанги талаффузи луғот
Дех. – Деххудо
ЭМТ – Энциклопедияи мухтасари тиб
ЭСМТ – Энциклопедияи истилоҳоти тиббӣ (Энциклопедический словарь медицинских терминов)

Рӯзнома ва маҷаллаҳо:

Қ-ят – «Қумхурият»
С.м. – «Садои мардум»
М.п. – «Мароми пойтахт»
М.х. – «Минбари халқ»
Қ.Т. – «Қавоними Тоҷикистон»
О. – «Омӯзгор»
Т. – «Тоҷикистон»
С.б. – «Саломат бошед»
М. – «Миллат»
О-гон – «Озодагон»
Н-ҳ. – «Нигоҳ»
Ё.т. – «Ёрии таъҷилӣ»
П.ш. – «Паёми шифо»
В.С. – «Ворисони Сино»
Ф-ж – «Фараж»
Ш-бахш – «Шифобахш»
Н.з. – «Нури зиндагӣ»
А.З. – маҷ. «Авҷи Зухал»
Ф. – маҷ. «Фирӯза»
Б.Т. – маҷ. «Бонувони Тоҷикистон»
Д. – маҷ. «Даво»
Ш. – маҷ. «Шифо»

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқ аз он иборат аст, ки бори аввал дар диссертатсия хусусиятҳои лексикӣ ва этимологии истилоҳоти тиббӣ дар забони тоҷикӣ, роҳу воситаҳои сохтани истилоҳоти тиббии забони тоҷикӣ дар асоси маводи фаровони забони матбуоти муосири тоҷик мавриди таҳқиқ қарор дода шудаанд.

Аҳамияти таҳқиқ дар он зоҳир мегардад, ки истилоҳоти тиббӣ дар асоси маводи ВАО дар забоншиносии тоҷик ба омӯзиши дақиқ ва таҳқиқоти монографӣ ниёз дорад ва он метавонад ба масъалаҳои баҳсноки истилоҳсозӣ ва истилоҳнигорӣ равшанӣ андозад. Инчунин, омӯзиш ва баррасии вижагиҳои забони васоити ахбори омма ҳамчун инъикоскунандаи вазъи кунунии забони адабии тоҷикӣ ба мо имкон медиҳад, ки аз таҳаввулоти сохториву маъноӣ ва дастурии забони адабӣ, аз ҷумла истилоҳоти тиббӣ огоҳ бошем.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯ. Истилоҳшиносӣ яке аз бахшҳои муҳими илми забоншиносӣ маҳсуб меёбад ва истилоҳоти тиббӣ як самти он мебошад. Истилоҳоти тиббӣ дар забони тоҷикӣ таърихи тулонӣ дорад. Тиб яке аз самтҳои қадимтарини фаъолияти инсонӣ буда, таърихи тибби халқҳои форсу тоҷик аз давраҳои қадим сарчашма мегирад, ки давоми солиёни зиёд давра ба давра ташаккул ёфта, системаи муайяни истилоҳоти тиббиро ташкил медиҳад.

Масъалаи истилоҳ ва истилоҳгузинӣ дар забоншиносӣ ҳамчун як бахши илми забоншиносӣ дар даврони шуравӣ ва замони Истиқлолияти давлатӣ ба таври густурда мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор гирифта, ин анъана имрӯз низ давом дорад. Бояд зикр кард, ки дар ин самт пажӯҳишҳо ба анҷом расонида шуданд, ки саҳми донишмандону забоншиносон, аз ҷумла Д.С. Лотте [1969], Я.И. Калонтаров [1971], Т. Бердиева [1974], В.П. Даниленко [1977], В.А. Лившиц, Л.П. Смирнова [1981], Н. Маъсумӣ [2011], Ҳ. Зоҳидов [1990], С. Сулаймонов [1997], Б. Камолиддинов [2001], Д. Саймиддинов [2001], М.Н. Қосимова [2003], М. Шукуров [2010], М.Ҳ. Султон [2003; 2019], С. Назарзода [2004; 2013; 2019], Қ.Ш. Тӯраҳасанов [2004], А.И. Юсупов [2004], П.Г. Нуров

[2006], Д.А. Ҳайдарова [2007], А. Шафоатов [2012], А. Байзоев [2016], Т. Шокиров [2018] ва дигарон калон аст.

Дар забони форсӣ-тоҷикӣ доир ба масъалаҳои тиббӣ аввалин ишораҳо дар китоби муқаддаси «Авесто» инъикос ёфтааст ва ин аз он шаҳодат медиҳад, ки истилоҳоти тиббии забони тоҷикӣ аз замони Зардуштиён сарчашма мегирад.

Яке аз наскҳо (китоб)-и «Авесто» – «Вандидод» пурра ба масъалаҳои тиб бахшида шудааст. Дар «Авесто» доир ба масъалаҳои ҳифзи модару кӯдак, одоби табибу табобат, сабабҳои пайдоиши бемориҳо, ташҳиси бемориҳо, гуруснагӣ, пурхӯрӣ, ғизои бесифат, тоза нигоҳ доштани муҳити зист, беҳдошти модару кӯдак, беҳдошти шахсӣ ва ҷамъиятӣ, истифодаи парҳез, инчунин, масоили дигари тиб ва табобат маълумотҳо оварда шудааст. Таъсири сухан ва истифодаи растаниҳои шифобахш воситаҳои асосии муолича ҳисобида мешуданд. Табибони он давра роҳу воситаҳои аз гиёҳ тайёр кардани доруҳо ва тарзи истифодаи онҳоро хуб медонистанд.

Дар инкишофи тибби форсу тоҷик мактаби тиббии Гунди Шопур саҳми беандоза дорад, ки дар давраи давлатдорӣ Сосониён маркази илму фарҳанг ба шумор мерафт ва дар таърихи илми тиб бо номи Академияи Гунди Шопур машҳур аст. Академияи бонуфузи Гунди Шопур муддати 300 сол фаъолият дошт ва нахустин таълимгоҳе буд, ки илми тиб аз нигоҳи амалӣ таълим дода мешуд. Дар назди он табобатхонаи дорои шӯъбаҳои алоҳида (бемориҳои дарунӣ, бемориҳои пӯст, чашм ва ғайра) фаъолият дошт. Таълимгирандагон – табибони оянда тибби назариявиро дар ҳамбастагӣ бо тибби амалӣ бевосита дар назди бистари беморон аз худ мекарданд.

Академияи Гунди Шопур хусусияти байналмилалӣ дошт, зеро дар он дар баробари табибони эронинаҷод, инчунин табибони юнонӣ, арабӣ, ҳиндӣ ва дигарон фаъолият мекарданд. Устодони донишгоҳ доир ба масъалаҳои тиб дастурҳои зиёде таълиф намуда, доир ба тарзу усулҳои нави ташҳису табобат, бемориҳои сироятӣ, гиёҳдармонӣ, ахлоқу одоби табиб тавсияҳои судманд пешниҳод намуда, вожаҳои зиёди тиббиро ба илм ворид карданд.

Ҳаминро бояд қайд намуд, ки тибби халқҳои форсу тоҷик махсусан дар замони давлатдории Сомониён хеле инкишоф ёфта буд. Ин падидаи матлуб дар давраҳои минбаъдаи ташаккули забони тоҷикӣ, давраи навин низ ривож ёфт. Дар асрҳои I-XI дар давраи салтанати Сомониён як қатор асарҳои илмӣ, таърихӣ, фалсафӣ, тиббӣ ва ғайра таълиф гардиданд, ки ин ба рушди минбаъдаи истилоҳоти тиббии забони мо нақши босазое гузошт. Дар ин давра асарҳои пурарзиши «Ҳидоят-ул-мутааллимин-фит-тиб»-и Аҳавайнии Бухорӣ, «Ал-абния ан ҳақоик-ул адвия»-и Муваффақиддини Ҳиравӣ, «Донишнома»-и Ҳаким Майсарӣ, «Ат-танвир»-и Абумансури Қамарӣ, «Рағшиносӣ» ё «Рисола дар бораи набз»-и Ибни Сино, «Заҳираи Хоразмшоҳӣ»-и Исмоили Ҷурҷонӣ таълиф гардиданд, ки дар ташаккули истилоҳоти тиббии тоҷик нақши муҳимме гузоштаанд.

Дар давраи Сомониён тибби форсу тоҷик ба дараҷаи баланди инкишофи худ расида буд, ки ин маъниро муҳаққиқ Ю. Нуралиев чунин арзёбӣ намудааст: «Дар таърихи илми тиб ва умуман дар таърихи тафаккури тамаддуни ҷаҳонӣ номи духтурҳои забардасти форсу тоҷик Ибни Сино ва Муҳаммад Закариёи Розӣ дар қатори номи сардафтари илми тибб Букрот (Гиппократ) ва Ҷолинус (Гален) бо ҳарфҳои заррин навишта шудааст» [7, 13].

Устод Садриддин Айнӣ аз хусуси дар ташаккули истилоҳоти илмӣ забони форсӣ саҳми назаррас доштани Ибни Сино чунин баён намудааст: «Ин донишманди бузург мавзӯҳои илмиро чӣ қадар сода навиштааст, ин олими ҷаҳонӣ, ки ҳама таҳсил ва фаъолияти илмӣ худро дар забони арабӣ гузаронидааст ва дар бораи қоида, хусусият ва луғати араб даҳҳо ҷилд китобҳо таълиф кардааст, вақте ки хостааст ба забони модарии худ китобе таълиф кунад, чӣ қадар қобилияти забони илмӣ шудан доштани ин забонро – забони форсӣ-тоҷикиро нишон дода тавонистааст» [1, 46].

Дар ҳақиқат, Ибни Сино ҳангоми таълифи асарҳояш ба забони форсӣ-тоҷикӣ бар муқобили истилоҳоти арабӣ аз калимаю ибораҳои мавҷудаи форсӣ истифода намуда, дар мавриди дигар вожаҳои арабиرو тарҷума кардааст, ки ин

аз имкониятҳои фаровони илмии забони форсӣ дар ифодаи мафҳумҳои илмӣ шаҳодат медиҳад.

Дар давраи Истиқлолият омӯзиши истилоҳоти тиббӣ ҳамчун як самти таҳқиқоти забоншиносӣ хуб ба роҳ монда шуд. Донишмандону забоншиносон ба баррасии истилоҳоти илмии осори хаттии ниёгонамон рӯй оварданд. Забоншинос А. Байзоев ҳангоми пажӯҳиши вижагиҳои «Донишнома»-и Ибни Сино ба қорбурди истилоҳот рӯй оварда, зикр намудааст, ки «ин олими бузург бо офаридани ин асар дорои захираҳои фаровони дохилӣ доштани забони форсии дариро барои офаридани осори илмӣ сохт ва худ низ дар ин самт нақши босазое гузоштааст: «Ҷойи баҳс нест, ки Ибни Сино бо офаридани «Донишнома»-и худ барои ташаккул ва инкишофи истилоҳшиносии форсу тоҷик хизмати бебаҳое кардааст» [2, 60].

Академик М. Шукуров низ доир ба саҳми бисобиқаи Ибни Сино дар инкишофи истилоҳоти илмӣ андешаронӣ намуда, зикр намудааст, ки «истилоҳоти фарҳангу илм дар забони форсӣ-тоҷикӣ таърихе дорад, ки аз аъмоқи асрҳо сарчашма мегирад. Аз давраи форсии қадим ва форсии миёна гап накушода, агар фақат форсии нав, яъне форсии ҳозираро ба назар гирем, бояд бигӯем, ки таърихи истилоҳоти илмии форсии нав ба ҳазор сол мерасад. Ин таърих аз аввали ташаккули забони адабии форсии дарӣ – қарни 9-и мелодӣ оғоз меёбад ва нахустин қомебиҳои он вобаста ба рушду такомули олии илму фарҳанг дар замони Сомониён аст. Бунёдгузори истилоҳоти форсӣ Абуалӣ ибни Синост, ки солҳои сии садаи 11 «Донишнома»-и ҷовидонаи худро таълиф карда, забони илмии форсиро ба пояҳои баланд бардошт ва донишвожаҳои форсии зиёде эҷод намуд, ки ҳама ҷолибанд ва қисме аз онҳо имрӯз бештар аҳаммият пайдо кардаанд» [6, 160].

Муҳаққиқ А.И. Юсупов доир ба истилоҳоти тиббии «Ҳидоят-ул-мутааллимин фит-тиб»-и Аҳвайнии Бухорӣ таҳқиқоти арзишманде анҷом дода, дар мавриди истифодаи истилоҳоти тиббӣ чунин нигоштааст: ««Ҳидоят-ул-мутааллимин-фит-тиб» дар баробари аҳамияти бузурги тахассусӣ доштани

аз ҷумлаи он асарҳост, ки дар ташаккулу таҳаввул ва истиқрори услуби илмӣ забони форсии дарӣ нақши боризе бар ҷой гузоштааст» [8, 57].

Дар ташаккул ва густариши истилоҳоти тиббӣ нақши луғатнигорон низ калон аст. Дар соҳаи фарҳангшиносии тиббии забони тоҷикӣ олими намоён, профессор М.Я. Расулов дар ҷамъоварӣ ва тарҷумай саҳеҳу илмӣ истилоҳоти тиббии байналмилалӣ ба забони тоҷикӣ хизмати босазое кардааст. «Фарҳанги тиббӣ»-и М.Я. Расулов аз чор ҷилд ва ҷилди иловагӣ иборат буда, дар давоми солҳои 1973-1986 нашр шудааст. Дар луғат номи бемориҳо, ихтисосҳо, асбобу таҷҳизоти тиббӣ, навъҳои табобат, симптому синдроми бемориҳо, ҷараёни беморӣ ва масъалаҳои дигари тиббӣ саҳеҳу мушаххас тарҷума ва маънидод карда шудаанд.

Забоншинос ва тарҷумон А.М. Ягудаев дар асоси фаъолият ва меҳнати пурсамари чандинсолааш дар Донишгоҳи тиббӣ соли 1985 китоби «Муколимаи русӣ-тоҷикии тиббӣ»-ро таҳия ва нашр намуд. Дар он баъзе маълумотҳои грамматикӣ, вобаста ба ҳиссаҳои нутқ, истилоҳоти русӣ-тоҷикии тиббӣ ва суҳбати табибони ихтисосҳои гуногун бо забонҳои русӣ ва тоҷикӣ оварда шуда, дар охири китоб барои қироат ва тарҷума бо забони тоҷикӣ матнҳои тиббӣ пешниҳод шудаанд.

Қабули Қонуни забон барои рушди фарҳангшиносии соҳавии тоҷик ва умуман рушди луғатшиносии имкониятҳои нав фароҳам овард. Минбаъд дар баробари ташаккули истилоҳоти илмӣ забони тоҷикӣ истилоҳоти тиббӣ низ рушд намуд. Бахусус, дар ин самт таҳия ва наشري луғатҳои тиббиро қайд намудан бамаврид аст. Дар Донишгоҳи тиббӣ тули солҳои охир чандин луғатҳои пуярзиш таҳия ва нашр карда шуданд. Аз ҷумла, «Луғати истилоҳоти анатомӣ», «Вожаномаи тиббӣ» [2014], «Энсиклопедияи мухтасари тиб» [2011], «Фарҳанги тибби ниёгон» [2016], «Луғати ҷарроҳии умумӣ», «Луғати дандонпизишкӣ» ва чандин луғатҳои дигарро номбар кардан мумкин аст, ки маҳз дар замони Истиқлол нашр шуда, аз саҳми беандозаи як гурӯҳ олимон, табибон ва забоншиносон дар рушди фарҳангшиносии тиббӣ шаҳодат медиҳад.

«Энсиклопедияи мухтасари тиб» [2011] аз панҷ ҷилд иборат аст. ЭМТ як навъ сарчашмаи боэътимоди илмист, ки аз он доир ба бахшҳои мухталифи соҳаи тиб маълумотҳои заруриро дастрас кардан мумкин аст. Дар бораи бемориҳои гуногун, навъҳои табобат, маводи дорувор, бемориҳои касбӣ, бемориҳои ирсӣ, бемориҳои модарзодӣ, гиёҳҳои шифобахш, арбобони илми тиб, инчунин масъалаҳои дигари тиб ва табобат маълумоти муфасссал пешниҳод шудаанд. Ин фарҳанги соҳавӣ барои инкишофи истилоҳоти тиббии забони тоҷикӣ дар замони муосир созгор мебошанд.

«Вожаномаи тиббӣ» аз ду ҷилд иборат буда, тақрибан 60 ҳазор вожа ва ибораро дар бар мегирад. Муаллифон дар қатори вожаҳои тиббии муосир вожаҳои тиббии қадимро низ ҷой дода, номҳои латинӣ ва тарзи навиштани онҳоро бо ҳуруфоти форсӣ низ овардаанд. Истилоҳоти луғати мазкур барои табибону кормандони соҳаи тиб, олимон, тарҷумонҳо ва донишҷӯёни муассисаҳои тиббӣ пешбинӣ шудааст.

«Фарҳанги тиббии ниёгон» тақрибан 20000 вожа ва ибораро фаро мегирад. Дар китоб вожаҳо бо ҳуруфоти кириллӣ, форсӣ ва латинӣ оварда шуда, он асосан фарогири вожаҳои қадимаи тиббии ниёгон ба ҳисоб меравад.

Дар замони Истиқлолияти давлатӣ ба истилоҳоти миллии тоҷик эътибори ҷиддӣ дода мешуд. Барои ба низом даровардани истилоҳоти миллий Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис таъсис гардид ва мақсади он ба низом даровардани истилоҳоти миллий ва асولاتи забони адабии тоҷик буд. Дар ин давра интихоби истилоҳот ва вожасозӣ аз ҳисоби унсурҳои таркиби луғавии забони тоҷикӣ чараён мегирад, инчунин бозгашт ба анъанаҳои истилоҳсозии ниёгон ва дар ҳолати зарурат истифодаи наввожаҳо мушоҳида мешавад. Пас аз қабули Қонуни забон ва солҳои минбаъда, дар замони истиқлолияти давлатии кишвар барои рушди истилоҳоти илмӣ дар ҳама бахшҳои илм заминаи мусоид ва шароити созгор ба амал омад. Истилоҳоти тиббӣ низ дар ин давра хеле инкишоф ёфт.

Бояд қайд намуд, ки омода ва нашри луғатҳо, муҳовараҳои гуногуни тиббии якзабона ва чандзабона барои инкишофи минбаъдаи истилоҳоти тиббӣ,

коргузории тиббӣ, бахусус дар роҳи ба забони илм табдил ёфтани забони давлатӣ нақши муҳим доранд.

Дар замони имрӯза илми тиб ба таври кайҳонӣ рушд намуда истодааст. Дар тамоми сайёра бемориҳои гуногун афзоиш ёфта, ниези мардум ба маълумоти ин соҳа бештар гардид. Дар ҳамин асос ВАО низ доир ба масъалаҳои гуногуни тиб ва роҳу усулҳои табобат маводи бештаре таҳия ва нашр менамоянд. Дар робита ба ин омили аз ҳама муҳимме, ки ки барои инкишофи минбаъдаи истилоҳоти тиббии забони тоҷикӣ мусоидат намуд, ин фаъолияти воситаҳои ахбори омма мебошад.

Дар замони муосир тиб ва табобат ба масъалаҳои рӯзмарраи ҳаёт табдил ёфтаанд. Яке аз манбаъҳои ташаккули истилоҳоти тиббӣ дар забони тоҷикӣ фаъолияти воситаҳои ахбори омма, аз ҷумла, матбуоти даврӣ ба шумор меравад. Маводи тиббии рӯзномаю маҷаллаҳоро навъҳои гуногуни беморӣ, пешгирӣ ва табобати онҳо, роҳу воситаҳои табобат, асбобу таҷҳизоти тиббӣ, чараёни бемориҳо, аломатҳои беморӣ, номи ихтисосҳо ва масъалаҳои дигари тиб ва табобат ташкил медиҳанд. Дар фазои ВАО-и ҷумҳурӣ имрӯз на танҳо зиёд гардидани таҳияи маводи тиббӣ ба назар мерасанд, балки солҳои охир дар қатори нашрияҳои дигар нашрияҳои соҳавии тиббӣ ба фаъолият оғоз намуданд, ки ҳамаи ин, албатта, ба ташаккули истилоҳоти тиббии забони тоҷикӣ ва муҳимтар аз ҳама, барои баланд бардоштани маърифатнокии тиббии аҳоли мусоидат намуд. Аз ҷумла, рӯзномаҳои «Паёми шифо», «Ёрии таъҷилий», «Саломат бошед», «Шифобахш», «Ворисони Сино», маҷаллаҳои «Даво», «Шифо», «Авҷи Зухал» ва чандин нашрияи соҳавии тиббиро номбар кардан мумкин аст, ки дар фазои иттилоотии кишварамон мавқеи мустаҳкам пайдо намуда, на танҳо дар тарғиби масъалаҳои тиббу табобат ва баланд бардоштани маърифатнокии тиббии аҳоли саҳмгузор мебошанд, балки тӯли чандин соли фаъолиятшон ин рӯзномаю маҷаллаҳо бо таҳия ва нашри маводи тиббӣ дар ташаккули истилоҳоти тиббии забони тоҷикӣ нақши муҳим доранд.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқи диссертатсионӣ дар ҷаҳорҷӯбаи татбиқи нақшаи корҳои илмӣ-таҳқиқотии

кафедраи услубшиносӣ ва таҳрири адабии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ки ба пажӯҳиши хусусиятҳои маъноӣ ва сохтории истилоҳоти тиббӣ дар забони ВАО равона шудааст, анҷом ёфтааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ

Мақсади таҳқиқ. Интиҳоби истилоҳоти тиббӣ дар забони ВАО, хусусан, матбуоти даврӣ чун объекти таҳқиқ аз ҷониби мо бесабаб нест. Зеро имрӯз зарурати ба низом даровардани истилоҳоти миллии забони тоҷикӣ ба миён омадааст. Ин иқдоми нек аз ҷониби Ҳукумати кишвар, донишмандону забоншиносон ҷонибдорӣ карда мешавад. Дар тамоми донишгоҳҳои таҳассусӣ таълим бо забони давлатӣ сурат мегирад ва ин падида боиси он гардид, ки мо мавзӯи истилоҳоти тиббиро дар забони матбуот интиҳоб намоем. Зеро истилоҳоти тиббӣ дар забони матбуот то ҳанӯз таҳқиқ нагардидааст.

Мақсад аз таҳқиқи зерин мушаххас намудани хусусиятҳои гуногуни истилоҳоти тиббӣ дар забони тоҷикӣ, роҳу воситаҳои калимасозӣ ва муайян намудани мавқеи воситаҳои истилоҳсозӣ дар ташаккули таркиби луғавии забони тоҷикӣ иборат аст.

Таҳқиқ ва баррасии вижагиҳои маъноиву сохторӣ ва этимологии истилоҳоти тиббӣ вазифаи муҳимми диссертатсияи мо ба шумор меравад.

Вазифаҳои таҳқиқ. Барои расидан ба ҳадафҳои мазкур муаллифи диссертатсия ҳалли вазифаҳои зеро ба миён гузошт:

- омӯзиши адабиёти назариявӣ доир ба услуби публитсистӣ, вижагиҳои истилоҳоти илмӣ-техникӣ, бахусус, истилоҳоти тиббӣ ва мавқеи қорбурди он дар васоити ахбори омма;
- муайян намудани роҳу воситаҳои истилоҳсозии тиббӣ дар забони тоҷикӣ, ташаккул ва таҳаввулоти сохтории истилоҳоти ин бахш дар забони тоҷикӣ;
- ҷамъоварӣ ва гурӯҳбандии умумии истилоҳоти тиббӣ, яъне калимаю ибораҳои мансуб ба масъалаҳои тиб ва табобат, махсусиятҳои

истифодаи онҳо дар забони тоҷикӣ ва маводи тиббии услуби публитсистӣ;

- муайян намудани роҳу воситаҳо ва усулҳои асосии истилоҳсозии тиббӣ ва нақши он дар ташаккул ва таҳаввули забони тоҷикӣ;
- муайян намудани хусусиятҳои этимологии истилоҳоти тиббӣ дар забони матбуот;
- таҳлил ва баррасии истилоҳоти тиббӣ аз ҷиҳати мавзӯ.

Объекти таҳқиқи кори диссертатсиониро воситаҳои ахбори омма ва маводи тиббии дар матни онҳо истифодашуда ташкил мекунад. Зикри ин нукта зарур аст, ки таҳқиқи вижагиҳои маъноӣ сохторӣ, таснифоти мавзуии истилоҳоти тиббӣ дар забони ВАО бори аввал ҳамчун объекти алоҳидаи таҳқиқ сурат мегирад.

Предмети таҳқиқ. Мавзуи диссертатсионии мо таҳқиқи хусусиятҳои луғавӣ маъноӣ ва сохтории истилоҳоти тиббӣ дар забони ВАО ба шумор меравад. Дар он таҳқиқи назарии вижагиҳои маъноӣ сохтории истилоҳоти тиббӣ сурат гирифта, барои равшан намудани ташаккули калимаҳои ин соҳа масоили калимасозии онҳо бо ҷалби назарияи мавҷудаи мансуб ба донишмандони ватанӣ хориҷӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Асосҳои назарии таҳқиқро осори илмӣ олимони ватанӣ ва хориҷӣ ташкил медиҳад. Дар ҷараёни таълифи рисола дар соҳаи назарияи истилоҳот асарҳои В.В. Винокур, В.В. Виноградов, Д.С. Лотте, Б.Н. Головин, А.А. Реформатский, Л.С. Пейсиков, С.В. Гринев, В.П. Даниленко, Т.Л. Канделаки, Л.А. Капанадзе, В.М. Лейчик, А.В. Суперанская, аз забоншиносони тоҷик асарҳои М.Н. Қосимова, Д. Саймиддинов, М. Шукуров, С. Назарзода, П. Нурув, М.Ҳ. Султон, А. Юсупов ва дигарон истифода шудаанд.

Дар соҳаи таҳқиқоти истилоҳоти тиббӣ асарҳои олимони рус Е.Н. Загрекова, А.Г. Смирнова, Е.В. Дмитриева, Л. Бесекирска ва дигарон, таҳқиқоти олимони тоҷик М.Ҳ. Султон, А.И. Юсупов, А. Байзоев, Қ. Тураҳасанов, Ш. Ҳайтова, Д. Ҳайдарова, Т. Назаров ва дигарон мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд.

Маводи таҳқиқро фарҳангу луғатҳои якзабона, дузабона, луғатҳои соҳавӣ ташкил медиҳанд. Дар чараёни таҳқиқи мавзӯи мазкур луғатҳои зерин мавриди истифода қарор дода шуданд: «Фарҳанги забони тоҷикӣ», «Энциклопедический словарь медицинских терминов», «Популярная медицинская энциклопедия», «Большой энциклопедический словарь», «Истилоҳоти анатомӣ», «Канзи шифо», «Хазинаи тибби қадим», «Гиёҳнома»-и Абумансури Муваффақ», «Фарҳанги тибби ниёгон», «Воҷаномай тиббӣ», «Энсиклопедияи мухтасари тиб», «Истилоҳоти тиббӣ», «Фарҳанги беназир». Дар чараёни таҳқиқ инчунин маводи интернетӣ истифода карда шуданд.

Маводи таҳлиро рӯзномаву маҷаллаҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ, нашрияҳои соҳавии тиббӣ ташкил медиҳанд.

Асосҳои методологии таҳқиқ. Кори диссертатсионӣ дар асоси методҳои таҳлили вижагиҳои луғавӣ, маъноӣ, сохторӣ, муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ, этимологӣ, муайян кардани вижагиҳои сохтории калима, роҳҳои калимасозӣ ва қолабҳои махсуси калимасозӣ дар бахши тиб таълиф шудааст.

Сарчашмаҳои таҳқиқ. Барои таҳия ва таълифи диссертатсия маводи таҳқиқ аз матни матбуоти солҳои 2003-2023 чамъ оварда шуда, дар дохили диссертатсия ба ин рӯзномаву маҷаллаҳои соҳавӣ ва ғайресоҳавӣ, аз қабилӣ «Ҷумҳурият», «Садои мардум», «Мароми пойтахт», «Қавонони Тоҷикистон», «Омӯзгор», «Саломат бошед», «Миллат», «Ёри таъҷилӣ», «Паёми шифо», «Ворисони Сино» ва ғайра ишора шудааст. Дар диссертатсия маводи марбут ба истилоҳоти соҳаи тиб мутобиқи мавзӯҳо, баромади забонӣ табақабандӣ шуда, хусусиятҳои луғавию маъноӣ ва сохтории қабати мазкур бори нахуст мавриди баррасии илмӣ қарор гирифтааст.

Навгони илмӣ таҳқиқ аз он иборат аст, ки ин таҳқиқ дар самти таҳлили истилоҳоти тиббии забони воситаҳои ахбори омма пажӯҳиши аввалин буда, қаблан таҳлили истилоҳоти тиббӣ бо назардошти хусусиятҳои луғавию маъноӣ ва сохтории забони матбуот мавриди омӯзиш қарор дода нашудааст. Таҳлили маводи фаровон барои муайян кардани роҳу воситаҳои калимасозӣ ва семантикаи ташаккули истилоҳоти тиббӣ, омӯзиши масъалаҳои назариявӣ ва

амалии истилоҳоти баҳши тиб мусоидат намуданд. Инчунин дар рисола таҳқиқи луғавию маъноӣ ва сохтории истилоҳоти тиббии забони матбуот бори аввал мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шуда, дар ҷараёни таълифи рисола хусусиятҳои этимологии истилоҳоти тиббӣ ва қолабҳои асосии калимасозии давраи қадим ва баъзе воситаҳои калимасозии имрӯза муайян карда шуданд.

Дар рисолаи мазкур дар заминаи таъсири истилоҳоти тоҷикӣ, арабӣ ва русӣ-аврупоӣ пайдо шудани истилоҳоти тиббӣ ва таҳаввули лексикаи соҳавии ин баҳш, сабабҳои онҳо муайян карда шуданд.

Нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Истилоҳоти тиббӣ як ҷузъи истилоҳоти миллии забони тоҷикӣ буда, омӯзиш ва пажӯҳиши он вазъи кунунии истилоҳоти тиббии миллиро инъикос менамояд.

2. Истилоҳоти тиббии забони матбуот ва хусусиятҳои луғавӣ-маъноӣ ва сохтории он то ҳол дар забони тоҷикӣ мавриди таҳқиқи ҳамаҷониба қарор нагирифтаанд;

3. Истилоҳоти тиббӣ аз ҷиҳати сохт ва мавқеи корбурд дар забони тоҷикӣ чунин тавсиф карда мешавад: а) истилоҳоти сода; б) истилоҳоти сохта; в) истилоҳоти мураккаб; г) истилоҳоти таркибӣ – истилоҳибораҳо;

4. Истилоҳоти тиббии забони тоҷикӣ аз давраҳои қадим сарчашма мегирад, бинобар ин омӯзиши осори гаронмояи олимону табибони форсу тоҷик имрӯз барои мураттабсозӣ, ҳамгунсозӣ ва ба низом даровардани истилоҳоти тиббӣ мусоидат менамояд;

5. Айни замон бо сабаби пешрафти босуръати илми тиб дар забони тоҷикӣ раванди иқтибосшавии вожаҳои тиббӣ аз забонҳои муқтадири дунё давом дорад. Дар рисола ишора ба он меравад, ки дар гузашта доир ба тиб асарҳои пурарзише таълиф шудаанд, ки имрӯз низ метавонанд ба сифати муодилҳои вожаҳои иқтибосӣ истифода шаванд;

6. Ҷараёни бо вожаҳои форсӣ ифода кардани истилоҳоти иқтибосии тиббӣ барвақттар оғоз ёфта бошад ҳам, вале чунин падида дар забони тоҷикӣ

махз дар замони соҳибистиклолии Тоҷикистон дучанд гардид, ки эҳёи калимаҳои зиёди тиббии аслан тоҷикӣ аз ин хусус шаҳодат медиҳанд;

7. Як қисмати зиёди истилоҳоти тиббии забони тоҷикиро истилоҳоти байналмилалӣ ташкил медиҳанд. Истилоҳоти арабӣ нисбатан зиёд буда, гурӯҳи дигар аз истилоҳоти тиббии русӣ-аврупоӣ иборатанд. Аломатҳо ва номи бемориҳо бештар бо калимаҳои ибораҳои тоҷикиасл ифода шаванд ҳам, масъалаҳои дигари марбут ба тиб ва табобат бо истилоҳи байналмилалӣ номгузорӣ карда мешаванд.

8. Таҳлилу баррасӣ ва муайян намудани этимологияи истилоҳоти тиббӣ, дараҷаи қорбурди он дар забони матбуот ва вариантҳои истилоҳоти тиббӣ дар раванди таҳқиқ муайян карда мешавад.

9. Таснифи истилоҳоти тиббӣ дар забони тоҷикӣ, дар асоси маводи забони матбуот аз лиҳози калимасозии морфологӣ, васлшавии калимаҳо барои муайян намудани нақши воситаҳои калимасоз дар ташаккул ва густариши истилоҳоти тиббӣ мусоидат менамояд.

10. Истилоҳоти тиббӣ дар забони матбуот, дар рӯзномаҳои таҳассусӣ ва ғайритаҳассусӣ яқин қорбаст намегарданд. Пажӯҳиши мо барои муайян кардани дараҷаи истеъмоли истилоҳоти тиббӣ ва дар шаклҳои дуруст қорбаст гардидани онҳо мусоидат менамояд.

11. Таҳқиқи истилоҳоти тиббии забони тоҷикӣ ҳам аҳамияти назариявӣ ва ҳам амалӣ дорад. Зеро пажӯҳиши мо метавонад барои таҳия ва мурағбат намудани фарҳанги соҳавии тиббӣ дар забони адабии муосири тоҷикӣ мусоидат намояд.

12. Дар натиҷаи таҳқиқи истилоҳоти тиббӣ, инчунин гурӯҳҳои мавзӯӣ, сохтори истилоҳоти ин бахш, мавқеи ибораистилоҳҳо ва роҳи воситаҳои ташкили онҳо мавриди пажӯҳиш қарор гирифтаанд

Аҳамияти назарӣ ва амалии таҳқиқ. Таснифу таҳқиқи вижагиҳои маъноиву луғавӣ, сохтори истилоҳоти тиббӣ дорои аҳамияти муайяни назариявӣ мебошад. Аз ин лиҳоз, вобаста ба хусусиятҳои сохторӣ ва лексикӣ меъёрҳои таснифи истилоҳоти тиббӣ аз рӯи таносуби мавзӯӣ муқаррар карда

шудаанд. Таҳлили муқоисавии сохтори истилоҳоти тиббӣ ва натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ ба муайян намудани роҳу воситаҳои самаранокӣ истилоҳоти илмӣ мусоидат менамояд. Ҷиҳати дигари назариявии ин таҳқиқоти илмӣ барои муайян кардани роҳҳои иқтибоси калимаҳо аз забонҳои дигар, мавқеи унсурҳои бегона дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ ёрӣ мерасонад. Таҳқиқи истилоҳоти тиббии забони тоҷикӣ оид ба роҳҳои истилоҳсозии тиббӣ дар забони тоҷикӣ, табилии вожаҳои муқаррарии забон ба истилоҳ, зарурати дар чанд соҳа корбаст гардидани ин ё он нави истилоҳ маълумот медиҳад.

Аҳамияти амалии таҳқиқ аз он иборат аст, ки мавод ва масоили назариявии кор дар навиштани корҳои марбут ба вожагон, грамматикаи забони тоҷикӣ, таҳияи дастуру воситаҳои таълимӣ барои макотиби олӣ ва миёнаи касбии кишвар метавонад мусоидат намояд. Маводи таҳқиқии дар диссертатсия истифодашуда, барои дарсҳои амалӣ аз ҷанҳои забони тоҷикӣ, вожашиносӣ, луғатшиносӣ ва грамматика созгор мебошад.

Инчунин, натиҷаҳои таҳқиқи илмӣ метавонанд ҳамчун замина ва асоси назариявӣ барои омӯзиши минбаъдаи истилоҳоти илмӣ ва маводи ҷамъовардашуда ва натиҷаҳои таҳлили он барои истифода дар назария ва амалияи тарҷума мусоидат намуда, бахусус ҳангоми таҳияи луғатҳои соҳавии тиббӣ, муҳовараҳои дузабонаи тиббӣ маводи муҳим мебошанд;

Натиҷаҳои илмӣ рисолаҳо барои таҳияи китобҳои дарсӣ, дастурҳои таълимӣ-методӣ истифода бурдан мумкин аст. Инчунин, маводи таҳқиқ барои гузаронидани машғулиятҳои амалӣ оид ба назария ва амалияи тарҷума барои тайёр намудани мутахассисони бахши тарҷумонӣ ва рӯзманигорони соҳавии бахши тиб аҳамияти зиёд дорад. Хулосаҳои илмӣ таҳқиқ барои дарки дурусти истилоҳот, бартараф намудани баъзе ғалатҳои истифодаи истилоҳоти тиббӣ ва ислоҳи тарҷумаҳои носоҳеҳ имконият медиҳад.

Мутобиқати мавзӯи диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ.
Мавзӯи диссертатсия бо доираи мавзӯ ва масоили пажӯҳишии шиносномаи ихтисоси илмӣ 10.02.01 – Забони тоҷикӣ комилан мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқ. Дар диссертатсия бори нахуст хусусиятҳои маъноӣ, сохторӣ ва этимологии истилоҳоти тиббӣ дар забони матбуот мавриди таҳқиқ қарор гирифта, аз рӯйи сохтор ва баромади забонӣ баррасӣ гардидаанд. Саҳми шахсии муҳаққиқ, ҳамчунин, дар ҷамъоварии маводи таҳқиқ ва коркарду баррасии он, тасвиби натиҷаҳо, омода намудани маърузаҳо ва интишори мақолаҳои илмӣ доир ба мавзӯи таҳқиқи ифода меёбад. Таҳқиқи илмӣ мазкур заҳмати ҷандсолаи муаллиф ба ҳисоб рафта, дар шакли диссертатсия ба анҷом расидааст.

Тасвиби амалии натиҷаҳои таҳқиқ. Нуктаҳои муҳим ва натиҷаҳои таҳқиқ дар ҷаласаҳо ва семинарҳои илмӣ кафедраи услубшиносӣ ва таҳрири адабии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон мавриди муҳокима қарор гирифтааст. Инчунин, таҳқиқи мазкур натиҷаи пажӯҳишҳои ҷандинсолаи муҳаққиқ буда, нуктаҳои асосии он дар конференсияҳои байналмилалӣ илмӣ амалии «Илми тиб дар асри XXI – назар ба оянда» (Душанбе: ДДТТ ба номи Абуалӣ ибни Сино, 29.11.2019), «Медиалингвистика ва услубшиносӣ: проблема ва дурнамо» (Душанбе: ДМТ, 22-23.10.2020), «Инноватсия дар тиб – аз илм ба амалия» (Душанбе: ДДТТ ба номи Абуалӣ ибни Сино, 01.12.2023), конференсияҳои ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалии (III-солона) МДТ «Донишгоҳи давлатии тиббии Хатлон», бахшида ба 30-солагии Иҷлосияи XVI-уми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Данғара: ДДТХ, 16.12.2022) ва «Услубшиносӣ ва медиалингвистика: проблема ва дурнамо» (Душанбе: ДМТ, 07.05.2024) баён шудаанд.

Диссертатсия дар ҷаласаи васеи кафедраи услубшиносӣ ва таҳрири адабии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (суратҷаласаи № 9, аз 07.04.2025) муҳокима шуда, ба ҳимоя пешниҳод шудааст.

Наشري таълифоти илмӣ дар мавзӯи диссертатсия. Доир ба мавзӯи диссертатсия 11 мақолаи илмӣ, аз ҷумла 3 мақола дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъби расидааст.

Соҳтор ва ҳачми диссертатсия. Диссертатсия аз номгӯи ихтисораҳо, муқаддима, се боб, хулоса ва рӯйхати адабиёт иборат буда, 191 саҳифаи чопи компютери ро дар бар мегирад.

ҚИСМИ АСОСИИ ТАҲҚИҚ

Дар муқаддимаи диссертатсия суҳан аз мубрамии мавзӯ, аҳамияти таҳқиқ, дараҷаи омӯзиши мавзӯ, мақсад ва вазифаҳои таҳқиқ, нағзониҳои илмии таҳқиқ, манбаҳои таҳқиқ, арзиши назарӣ амалии таҳқиқ, асосҳои назарӣ методологии таҳқиқ, равишҳои илмии таҳқиқ, нуқоти асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда меравад ва дар поёни муқаддима тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия баён гардидааст.

Боби аввали диссертатсия «Таснифоти луғавӣ-маъноии истилоҳоти тиббӣ дар забони матбуот» ном дошта, аз 8 фасл иборат буда, истилоҳоти тиббӣ вобаста ба соҳаҳои гуногун гурӯҳбандӣ карда шуда, истилоҳоти марбути ҳар як соҳа ба таври алоҳида мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудаанд.

Фасли якуми боби аввал «Истилоҳоти ифодакунандаи ихтисосҳои тиббӣ» ном дошта, ифодаи ихтисосҳои тиббӣ аз замонҳои қадим то имрӯз мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Бояд зикр намуд, ки дар чараёни таҳлилу мисолҳои ин бахш, яъне ифодаи номи ихтисосҳои тиббӣ дар забони матбуот кӯшиши бо забони тоҷикӣ ифода намудани ихтисосҳои тиббӣ ба назар мерасад.

Дар чараёни мушоҳидаи ҷандинсолаи ташаккули истилоҳоти тиббӣ дар забони тоҷикӣ ва истифодаи истилоҳот дар забони матбуот ҳамин ҷиз қобили таваҷҷуҳ аст, ки аксари истилоҳоти тиббӣ сараввал бо калимаи иқтибосӣ ифода карда шаванд ҳам, пас аз ҷанд муддат муодилҳои тоҷикии онҳо истифода мешаванд, зеро дар забони тоҷикӣ барои ифодаи мафҳумҳои тиббӣ дар гузашта заминаи бозғаймӣ мавҷуд буд.

Ҷолиби таваҷҷуҳ аст, ки дар ҳамин фасл доир ба истифодаи нодурусти номи баъзе ихтисосҳои тиббӣ дар забони ВАО андешаронӣ карда мешавад. Аз ҷумла, дар атрофи истилоҳи момодоя ва акушер-гинеколог изҳори ақида карда

шуда, барои ғайри қобили қабул будани истилоҳи момодоя аз сарчашмаҳои гуногун далелҳо оварда мешаванд.

Фасли дуюми боби якум «Истилоҳоти ифодакунандаи номи бемориҳо» номгузорӣ шуда, зикр шудааст, ки дар забони матбуот ҳангоми ифодаи номи бемориҳо аксаран калимаҳои аслии тоҷикӣ истифода мешаванд. Тибби халқҳои форсу тоҷик таърихи тулонӣ дорад ва он имкон медиҳад, ки номи бемориҳо аксаран бо калимаҳои тоҷикӣ ифода карда шаванд, ба монанди бемории сил, дамкӯтоҳӣ, сурхча, саратон, сактаи дил, чоғар, фишорбаландӣ ва ғ. Барои исботи фикр аз осори гузаштагон мисолҳои зиёде оварда шудаанд, ки аз собиқаи тулонӣ доштани номи бемориҳо дар забони тоҷикӣ шаҳодат медиҳанд.

Фасли сеюми боби якум – «Истилоҳоти ифодакунандаи навъҳои ташхису табобат» доир ба навъҳои ташхис ва ҳелҳои гуногуни муолича маълумоти муфасссал медиҳад. Навъҳои маъмулии ташхис бо калимаҳои аслан тоҷикӣ ифода карда шаванд ҳам, бо пешрафти илми тиб барои муайян намудани бемориҳо ташхисоти гуногуни муосир истифода шуда, онҳо бо калимаҳои иқтибосӣ номгузорӣ карда мешаванд. Гастроскопия, эндоскопия, томографияи компютерӣ аз ҳамин қабил ташхисот мебошанд. Ҳелҳои гуногуни табобат дар забони матбуот бештар бо забони тоҷикӣ корбаст мешаванд, аз ҷумла, обшифой, сӯзандармонӣ, шуллуқшифой, гиёҳдармонӣ ва ғ.

Ҳамин тавр, бештари усулҳои табобат бо калимаҳои тоҷикӣ ифода карда шаванд ҳам, гурӯҳи дигари табобатро калимаҳои арабӣ ва калимаҳои байналмилалӣ иқтибосӣ ташкил медиҳанд, ки аз калимаҳои мураккаб ё ибораистилоҳот иборатанд: физиотерапия, арттерапия, табобати интенсивӣ, табобати шуой.

«Истилоҳоти ифодакунандаи аломатҳои клиникӣ ва пешгирии бемориҳо» фасли чоруми боби якумро ташкил медиҳад ва аломатҳои беморӣ, яъне ҳолати номуътадили организм ва роҳҳои пешгирии онҳоро ифода менамояд. Дар ин фасл зикр карда мешавад, ки аломат ё симптомҳои беморӣ бештар бо калимаҳои тоҷикӣ ифода меёбанд. Барои ифодаи роҳу воситаҳои

пешгирии бемориҳо дар баробари калимаҳои тоҷикӣ калимаҳои иқтибосии байналмилалӣ низ қорбаст мешаванд, ки дар забони тоҷикӣ қайҳо маъмул гаштаанд. Гурӯҳе аз ин қабил калимаҳоро устод Садриддин Айнӣ низ ҳангоми тасвири бемории вабо истифода кардааст, ба монанди дезинфексия, карантин, доктор ва ғ.

Қолиби таваҷҷуҳ аст, ки як гурӯҳ калимаҳои ифодакунандаи аломатҳои беморӣ дар забони тоҷикӣ тобиши маъноӣ пайдо кардаанд, аз ҷумла, дард, дармон, захм ва ғ.

Фасли панҷуми боби якум таҳти унвони «Истилоҳоти ифодакунандаи навъҳои дорувор» тавсиф шудааст. Доруҳо барои табобат ва пешгирии бемориҳои пешбинӣ гардида, то асри XIX ба сифати дору маводи наботӣ ва маъданӣ истифода мешуданд.

Доир ба доруҳои гуногун ва тарзи таъсири онҳо дар асарҳои гузаштагон маълумоти мукамал мавҷуданд. Асарҳои «Ал-қонун фит-тиб»-и Ибни Сино, «Китоб-ус-сайдана»-и Абурайҳони Берунӣ, «Ҳидоят-ул-мутааллимин фит-тиб»-и Аҳвайнии Бухорӣ, «Ал-абния ва ҳақоиқ-ул-адвия»-и Муваффақиддини Ҳиравӣ ва ҷандин асарҳои дигар доир ба манбаъҳои доругӣ ва таркиби доруҳои содаю мураккаб, таъсири онҳо ба организми инсон маълумоти фаровон медиҳанд.

Ҳаминро бояд қайд намуд, ки дар забони тоҷикӣ навъҳои гуногуни дорувор дар муқоиса бо истилоҳоти дигари тиббӣ аксаран бо вожа ва истилоҳоти тоҷикӣ ифода қарда мешаванд, зеро дорусозӣ ва истифодаи маводи дорувор миёни халқҳои форсу тоҷик таърихи тулонӣ дорад: доруҳои хобовар, доруҳои табиишон, доруҳои дардбар, доруҳои қайовар ва ғайра.

Гурӯҳи дигарро номи доруворе ташкил медиҳанд, ки аз калимаҳои тоҷикӣ ва арабӣ таркиб ёфтанд: доруҳои исҳоловар, доруҳои таскинбахш, доруҳои балғамовар ва ғ. Гурӯҳи сеюмро номи он доруворе ташкил медиҳанд, ки аз ҷузъҳои тоҷикӣ ва калимаҳои иқтибосии байналмилалӣ таркиб ёфтаанд: доруҳои зиддибактериявӣ, доруҳои зиддидепрессивӣ, доруҳои зиддивирӯсӣ, доруҳои зиддигистаминӣ ва ғ.

Таҳлили навъҳои дорувор нишон медиҳанд, ки асоси маводи доруворро калимаҳои тоҷикӣ ташкил медиҳанд.

Фасли шашуми боби якум «Номгӯи асбобу таҷҳизоти тиббӣ» номгузорӣ шудааст. Дар соҳаи тиб муосиртарин таҷҳизоти тиббӣ мавҷуданд, ки тавассути онҳо тамоми нуқсонҳои организми инсон ошкор карда шуда, иллатҳои мавҷуда ва оқибатҳои он пешгӯӣ карда мешаванд. Дармонгоҳу беморхонаҳои кишвари мо бо навтарин асбобу таҷҳизоти тиббӣ таҷҳизонида шуда, барои пешгирӣ, табобат ва барқарорсозии саломатии ҷомеа мусоидат менамоянд.

Бо мақсади ташҳиси бемориҳо аз усулҳои таҳқиқ бо асбобу таҷҳизот васеъ истифода мебаранд. Бо ёрии асбобҳои офталмоскоп, риноскоп, гастроскоп, бронхоскоп, колпоскопия, доплерография, томографияи компютерӣ ва асбобу таҷҳизоти дигар ташҳис гузаронида мешавад.

Дар забони матбуот номи таҷҳизоти тиббӣ бештар бо калимаҳои иқтибосӣ ифода карда мешаванд.

Фасли ҳафтуми боби якум «Номгӯи истилоҳоти фарматсевтӣ» ном дошта, дар рисола доир ба ин бахш аз сарчашмаҳои гуногун маълумоти муфассал ва ҷолиби диққат оварда шудаанд.

Мавқеи истифодаи гиёҳҳои шифобахш дар забони матбуот хеле назаррас аст. Растаниҳои шифобахшро мардум аз замонҳои қадим барои пешгирии бемориҳо, табобати иллатҳои организм истифода мебаранд. Дар маҳалҳои гуногуни Тоҷикистон гиёҳҳоро бо номҳои гуногун истифода мебаранд. Дар тибби муосир низ ин бахши илми тиб – гиёҳдармонӣ ё ба ибораи дигар фитотерапия ҳамарӯза истифода мешавад ва гиёҳҳо бештар таркиби доруҳои гуногунро ташкил медиҳанд. Фитофармакология омода намудани доруҳо бо истифодаи гиёҳу растаниҳои шифобахшро дар бар мегирад.

Тавре дар боло зикр гардид, аввалин сарчашмаҳои хаттӣ доир ба воситаҳои табобатӣ, пешгирӣ ва муолиҷаи бемориҳо дар қадимтарин осори хаттӣ – «Авесто» зикр шудаанд. Лозим ба ёдоварист, ки кишвари мо аз растаниҳои шифобахш бениҳоят бой аст ва ин гиёҳҳо дар тиб фаровон

истифода мешаванд, дар забони матбуот низ ҳангоми пешниҳоди маводи гуногуни тиббӣ корбаст мешаванд.

Дар рисола доир ба хусусиятҳои шифобахши гиёҳу растаниҳо маълумоти фаровон пешниҳод гардида, дар бораи ҳар як гиёҳ аз фарҳангҳо ва сарчашмаҳои гуногун далелҳо оварда шудаанд. Тавре зикр мегардад, хусусиятҳои доругии пудина ҳанӯз ба Чолинус, Закариёи Розӣ, Ибни Сино, Абӯрайҳони Берунӣ ва дигарон маълум буд. Ибни Сино бо оби пудина бемориҳои меъда, гӯш ва зардпарвинро табобат мекард. Дар фитотерапия ва тибби халқӣ бо пудина ғалаёни хун, атеросклероз, иллати гурдаю чигар, меъдаву рӯдаро табобат мекунанд.

Далели дигаре, ки дар ин фасл бештар таваҷҷуҳ зоҳир мегардад, ин хусусиятҳои этимологии гиёҳу растаниҳо мебошад. Дар рисола бо така ба «Фарҳанги беназир» ва сарчашмаҳои дигар доир ба этимологияи гиёҳҳои раӣҳон, мардумгиёҳ, испанох ва ғайраҳо маълумотҳои муфид оварда шудаанд.

Аз таҳлили маводи ин бахш – истилоҳоти фарматсевтӣ, яъне номи гулу гиёҳ ва растаниҳо ба хулосае омадан мумкин аст, ки номи истилоҳоти ин бахшро аксар вожаҳо ва истилоҳоти тоҷикиасл ташкил медиҳанд.

Фасли ҳаштуми боби якум «Номгӯи муассисаҳои тиббии табобатӣ» ном дошта, дар ин фасл он истилоҳоте мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода мешаванд, ки ҳамчун истилоҳ муассисаҳои тиббиро ифода мекунанд. Ин навъи вожаҳо дар асоси маводи рӯзномаву маҷаллаҳо мавриди таҳлил қарор дода шудаанд.

Муассисаҳои тиббӣ маконе мебошанд, ки он ҷо ниёзмандон бо машваратҳои тиббӣ ва навъҳои гуногуни ташхису табобат ва ё истироҳат фаро гирифта мешаванд. Солҳои пешин муассисаҳои табобатӣ камшумор буданд, ҳоло бошад, вобаста ба фаъолияти серсоҳаи бахши тандурустӣ миқдори чунин муассисаҳо хеле зиёд гаштаанд. Муассисаҳои тандурустӣ дар саҳифаҳои матбуоти даврӣ бо чунин номҳо ифода карда мешаванд: беморхона – бемористон, беморхонаи клиникӣ, дармонгоҳ, маркази саломатии шаҳрӣ (деҳот), бунгоҳи тиббӣ, Маркази ташхису табобатӣ, озмоишгоҳ, беморхонаи

низомӣ, беморхонаи бемориҳои сироятӣ, истироҳатгоҳ - озоишгоҳ, ташхисгоҳ, таҳлилгоҳ, муолиҷагоҳ, табобатхона, хосписхонаҳо ва ғ. Духтурхона, касалхона гуфтугӯӣ буда, дар забони мардум қорбаст мешаванд.

Дар таҳқиқи мазкур ҳангоми таҳлили номи муассисаҳои тиббӣ истилоҳоте низ ҷой дода шудаанд, ки имрӯз калимаҳои нави таркиби луғавии забонро ташкил медиҳанд. Масалан, истилоҳҳои ташхисгоҳ ва таҳлилгоҳ дар забони тоҷикӣ калимаҳои нав буда, бо пешрафти илми тиб солҳои охир пайдо шудаанд. Инчунин дар ин бахш доир ба калимаи бунгоҳ андешаронӣ шудааст, ки ин калима дар забони тоҷикӣ аз қадим мавҷуд буда, имрӯз маънои нав пайдо кардааст. Бунгоҳи тиббӣ нуқтаи тиббие мебошад, ки дар деҳаҳои дурдаст мавҷуд буда, тобеи Марказҳои саломатии деҳот мебошанд ва ба мардум ёрии тиббӣ мерасонанд.

Боби дуюми рисола «Хусусиятҳои этимологии истилоҳоти тиббӣ» номгузорӣ шуда, аз 2 фасл ва 3 зерфасл иборат аст. Дар он аз хусуси истилоҳоти аслан тоҷикӣ ва таснифоти онҳо, истилоҳоти иқтибосии арабӣ, русӣ-аврупоӣ, туркӣ-узбекӣ ва калкаҳо (тарҷумаи тахтуллафзии истилоҳҳо) маълумот оварда шудааст.

Фасли якуми боби дуюм «Истилоҳоти тиббии асли (тоҷикӣ)» ном дорад. Дар рисола зикр шудааст, ки истилоҳоти тоҷикиasl дар бахши тиб мавқеи муҳим дорад. Таҳлилу таҳқиқи истилоҳоти илмии забони тоҷикӣ аз тарафи як қатор донишмандону муҳаққиқон тули солҳо мавриди пажӯҳиш қарор дода шудаанд. Забоншиносону истилоҳшиносон М. Қосимова, М. Шукуров, Д. Саймиддинов, С. Назарзода, П. Нуоров ва ҷанде дигарон паҳлуҳои гуногуни истилоҳоти забони тоҷикиро таҳқиқ кардаанд. Муҳаққиқони дигар М.Ҳ. Султон, А. И. Юсуфов, Ш. Ҳайтова, Қ. Тураҳсанов, Т.А. Назаров ва дигарон паҳлуҳои гуногуни истилоҳоти тиббии забони тоҷикиро мавриди баррасӣ қарор додаанд. Онҳо бар ин ақидаанд, ки забони тоҷикӣ дар гузашта забони ҷурқудрати илмӣ буд, имрӯз ҳам метавонад ифодакунандаи истилоҳоти илмии тоҷикӣ, бахусус ифодакунандаи истилоҳоти тиббӣ бошад. Дар «Шоҳнома»-и безаволи Фирдавсӣ, «Донишнома»-и Ҳаким Майсарӣ, «Заҳираи

Хоразмшоҳӣ»-и Исмоили Ҷурҷонӣ ва асарҳои дигар истилоҳоти асли тоҷикиро дучор омадан мумкин аст, ки имрӯз низ метавонанд барои ифодаи мафҳумҳои илмӣ созгор бошанд.

Истилоҳоти тиббии тоҷикиasl дар рисола чунин гурӯҳбандӣ карда шудааст:

1. Номи бемориҳо – сӯхтагӣ, сурхча, сурхакон, хоришак, обила, озах, дарди сар, фишорбаландӣ, афсурдарӯхӣ, сармозада, гулӯдард;

2. Аломатҳои беморӣ ва ҳолатҳои нотабии инсон – хунравӣ, сӯзиши чашмон, ғалаёни хун, обравии чашмон, сурхшавии пӯст, варами пилкҳо, дилзанӣ, дамиши шикам, беҳушӣ, дилбеҳузурӣ, беҳолӣ;

3. Воситаҳои пешгирӣ ва табобати бемориҳо – парҳез, гиёҳшифой, сӯзандармонӣ, обутобдиҳӣ, бистаригардонӣ, шуллуқшифой, обшифой;

4. Истилоҳоти дорушиносӣ, яъне номгӯи гиёҳу растаниҳо, ғизоҳо ва анвои гуногун – пудина, шибит, чаъфарӣ, сиёҳдона, хуч, зардолу, зардҷӯба, тамашк, зира, мардумгиёҳ (одамгиёҳ - женьшень), зарринбех (заррингиёҳ – золотой корень ё родиола розовая) ва ғ.

Истилоҳоти ин бахш аз ҷиҳати сохт ба гурӯҳҳои зерин чудо мешавад, онҳо аз ҷиҳати сохтор дар боби III мавриди таҳқиқ қарор хоҳанд гирифт:

а) истилоҳоти сода: сурфа, омос, обила, озах, дил, фишор, дард, шарбат, ранҷ, хун, бемор, дору, дармон, духтур, эҳсос;

б) истилоҳоти сохта: сӯзиш, дамиш, ларзиш, полоиш, сурхча, сурхакон, сӯхтагӣ, хоришак, бемористон, гардиш, хока, лоғарӣ, пурсиш, бодомак, ангезиш, барфак, донача, афшӯра, беҳатар, нофорам, беҳушӣ, фармоиш;

в) истилоҳоти мураккаб: сардард, гулӯдард, дандондард, дорухона, беморхона, сармозада, дамкӯтоҳӣ, афсурдарӯхӣ, нафастангӣ, балғамрон, захролудшавӣ, пешобсорӣ, бодгирифта, беморбинӣ, гӯшвазнинӣ, доругузаронӣ, кулчадору, хунгузаронӣ, гиёҳдору, эмдору (ваксина), софкорӣ, доначасорӣ;

г) ибораистилоҳот: дармони дард, эҳсоси ногувор, равшании чашмон, варами пилкҳо, сурхшавии пӯсти рӯй, бемории дил, ташнагии зиёд, бемории қанд, газаки шуш, сӯзиши чашмон, доруҳои қанднишон, доруҳои дардбар,

доруҳои фишоршикан, нишонаҳои камхунӣ, ғизои гуворо, хучраи беморон, хучраи доругузаронӣ (дармонӣ), гавҳараки чашм, хамираи дандоншӯӣ, хӯроки парҳезӣ.

Хулоса, таҳлили маводи зиёди тиббӣ далели он мебошанд, ки истилоҳоти тиббии тоҷикӣ чунин хусусиятҳо дорад:

а) қисми зиёд ин гуна калимаҳо қадимианд ва таърихи тулони пайдоиш доранд: парҳез, оромӣ, осоиш, хун, дармон, озмоиш, гардиш, ангезиш, сӯзиш, беморхона, бемористон, пизишк, рагзанӣ, ҳиҷомадармонӣ ва ғайра;

б) баъзе аз истилоҳоти тоҷикӣ бо мурури замон аз ҳисоби калимаҳои иқтибосӣ ва ё забони гуфтугӯӣ муродифҳои зиёд пайдо кардаанд: дармон – табобат, муолича, даво; беморхона – табобатхона, касалхона, давохона, муоличагоҳ; бемор – мариз, касал; пизишк – табиб, муолиҷ, духтур; беморӣ – маризӣ, амроз, касалӣ ва ғайра;

в) як гурӯҳи калони чунин истилоҳот имрӯз низ дар ҳамон шакли қолаби таърихии худ мавриди истифода қарор доранд: озмоиш, положиш, софкорӣ, гиёҳдармонӣ, обшифой, табларза, вараҷа, сӯзандармонӣ, гиёҳдармонӣ, гилшифой.

г) баъди ба мақоми давлатӣ соҳиб гаштани забони тоҷикӣ ва махсусан дар замони соҳибистиқлолии кишвар эҳёи вожаҳои қадимаи тиббӣ ба назар мерасад: пизишк, эҳёгар, дармонгоҳ, бунгоҳ, саратоншинос, озмоишгоҳ, воя, озмоишгар, парҳезшинос, силшинос. Бояд зикр намуд, ки як гурӯҳи ин гуна истилоҳот вожаҳои мебошанд, ки дар забони тоҷикӣ аз қадим мавҷуд буда, гурӯҳи дигар солҳои охир сохта шудаанд: таҳлилгар, ташхисгоҳ, таҳлилгоҳ, санҷишгоҳ, озмоишгар, муоинагар, муоличагоҳ. Зеро ин гуна истилоҳот дар луғатҳои қаблӣ оварда нашудаанд, дар луғатҳои солҳои охир зикр шудаанд.

Истилоҳоти қадимаи тоҷикӣ дар забон хеле фаровон буда, дар доираи системаи истилоҳоти илмӣ як қабати хеле муҳимро ташкил медиҳад, аз ҷумла, софкорӣ қардан, полонидан, парҳез, пизишк, дармонпазир, беморбон, бемордор, сурхча, сурхакон, вараҷа, табларза, солимӣ ва ғайра.

Фасли дуҷуми боби мазкур таҳти унвони **«Истилоҳоти иқтибосӣ»** тавсиф меёбад ва аз се зерфасл иборат аст. **Зерфасли якум «Истилоҳоти тиббии иқтибосии арабӣ дар забони матбуот»** ном дорад. Ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ ворид гаштани калимаҳои арабӣ ба таври зӯрӣ сураат гирифтааст, зеро бо ташкили хилофати араб дар кишварҳои Осиёи Миёна ва ҷоришавии дини ислом забон арабӣ дар ин сарзамин ҳамчун забони давлатӣ ва забони илму маърифат нуфуз пайдо намуд. Устод С. Айнӣ, академик Б. Ғафуров, муҳаққиқон Т. Бердиева, Ҳ. Маҷидов, Б. Камолиддинов ва як зумра олимони дигар доир ба ин масъала андешаҳои судманд баён кардаанд.

Муҳаққиқ Т. Бердиева дар робита ба масъалаи калимаҳои иқтибосии арабӣ дар забони матбуот таҳқиқоти ҷолиб ва арзишмандеро анҷом додааст. Ӯ дар монографияи худ бо номи «Назарияи иқтибос» доир ба сабабу омилҳо, роҳҳо, ҳелҳои иқтибос ва дар бораи нуфуз пайдо кардани забони арабӣ сухан ронда, чунин қайд кардааст: «Ҳангоми исломонии Мовароуннаҳру Хуросон чун мавзеъҳои дигар сарлашкарони араб дар шаҳру деҳаҳои гуногун қисмҳои ҳарбии худро боқӣ мемонданд. Он маҳалҳо ҳоло ҳам бо номи арабхона, маҳаллаи арабҳо вучуд доранд. Мақсад аз он мутеъ нигоҳ доштани аҳли он мавзеъ ва хирочу андозгирӣ будааст. Аз тарафи дигар, муҳочиркунии арабҳо ба кишварҳои истилошуда ба паҳншавии забони гуфтугӯӣ арабӣ хеле мусоидат кардааст» [3, 21].

Дар баҳши тиб ва забони матбуоти тоҷик низ истилоҳоти арабӣ кам нестанд. Забоншинос Т. Бердиева доир ба басомади иқтибосҳои арабии забони тоҷикӣ дар асоси маводи матбуоти солҳои 20-30 таҳқиқот анҷом дода, чунин навиштааст, ки «иқтибосоти арабӣ дар лексикаи матбуоти тоҷик аз 28 то 45%-ро ташкил медодааст» [3, 12].

Муаллиф нуфузи калимаҳои арабиро дар забони матбуоти солҳои 20-уми асри XX қайд намуда, иброз медорад, ки калимаҳои арабӣ барои кутӯҳу мухтасар ва мушаххас баён кардани истилоҳоти илмӣ имкон медиҳанд.

Мо ба ин андешаи муҳаққиқ розӣ шуда наметавонем. Истифодаи вожаҳои арабӣ ин даврони ҳанӯз ҳукмронии онҳо буд. Забони тоҷикӣ таркиби бойи

луғавӣ ва имконияти зиёди калимасозӣ дорад, ки истифодаи онҳо дар истилоҳоти илмӣ муҳим ва саривақтист.

Истилоҳи арабиасли тиббиро аз ҷиҳати сохтор чунин гурӯҳбандӣ кардан мумкин аст:

1. Истилоҳоте, ки аз як калима (реша) иборатанд: табиб, табобат, мариз, ташхис, ташреҳ, сироят, азият, иллат, фасод ва ғ.;

2. Истилоҳоте, ки аз калима ва воситаҳои морфологӣ иборатанд: ташреҳгар, сироятӣ, ташхисӣ, таҳлилгар, ташхисгоҳ, таҳлилгоҳ, муоличагоҳ, иллатнок, табобатӣ, фасоднок. Ин калимаҳои арабӣ тавассути унсурҳои калимасозии тоҷикӣ сохта шудаанд ва ин аз қудратмандии забони тоҷикӣ гувоҳӣ медиҳад;

3. Истилоҳоте, ки аз ду ва ё се ҷузъ иборатанд: уфунатзудой, сироятпазирӣ, иллатшиносӣ, табобатнопазир, иллатнокшавӣ, сироятёфтагон. Далели ҷолиби диққат ҳамин аст, ки дар бисёр ҳолатҳо калимаҳои арабӣ дар якҷоягӣ бо вожаҳои аслан тоҷикӣ калимаҳои мураккаб месозанд;

4. Истилоҳоте, ки дар қолаби ибораҳои изофии тоҷикӣ сохта шуда, ҳар ду ҷузъи онҳо арабӣ ва ё аз ҷузъҳои арабию тоҷикӣ таркиб ёфтаанд:

а) пурра аз калимаҳои арабӣ иборатанд: воситаҳои давой, маркази табобатӣ, маризҳои сироятӣ, амалиёти таъҷилӣ, ташхиси қатъӣ, муоинаи мариз, маркази тавонбахшӣ;

б) аз калимаҳои арабӣ ва тоҷикӣ иборатанд: воситаҳои поксозӣ, тазриқи дохиливаридӣ, табобати камхунӣ, воситаҳои гандзудой, маркази хун, бухрони беморӣ, таҳқиқи озмоишгоҳӣ, набзи бемор, табиби оилавӣ, воситаҳои безараргардонӣ, муоинаи бемор.

5. Хусусияти дигари калимаҳои арабӣ аз ҳамин иборат аст, ки онҳо ба воситаи пасванди - ҳо шакли ҷамъ гирифтаанд: асабҳо, ғизоҳо, аломатҳо, таъомҳо.

Зерфасли дуҷум «Истилоҳоти иқтибосии русӣ-аврупоӣ» ном дорад. Як қисмати муҳимми лексикаи забони тоҷикиро калимаҳои иқтибосӣ ташкил медиҳанд. Воридшавии калимаҳои иқтибосӣ ба забони тоҷикӣ ба робитаҳои

гуногуни иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангии халқи тоҷик бо халқиятҳои дигар вобастагӣ дорад. Вазъияти ба забони тоҷикӣ воридшавии калимаҳои иқтибосӣ дар ҳама давраи замонҳо ба таври гуногун сурат гирифтааст. Дар ибтидо ба забони тоҷикӣ аз забонҳои юнонӣ, латинӣ ва ҳиндӣ ба миқдори бениҳоят кам бошад ҳам, калимаҳо ворид шудаанд. Баъдтар дар давраи хилофати араб бо зуҳури дини мубини ислом ва ҷорӣ гардидани дини ислом дар Осиёи Миёна воридшавии босуръати калимаҳои арабӣ ба забони мо ба мушоҳида мерасад. Дар давраи истилои муғулҳо низ воридшавии калимаҳои зиёди туркӣ-узбекӣ ба забони мо дучанд гардид.

Дар ибтидои асри XX бошад, баъди ба Россия ҳамроҳ шудани Осиёи Миёна калимаҳои русӣ ва тавассути ин забон воридшавии калимаҳои русӣ-аврупоӣ ба забони мо суръат гирифт. Инчунин иқтибоси истилоҳоти русӣ ва аврупоӣ дар забони тоҷикӣ хеле маъмул гашт. Имрӯз дар забони тоҷикӣ калимаҳои иқтибосии арабӣ, русӣ аврупоӣ ва туркӣ-узбекӣ мавҷуданд.

Ҳаминро бояд қайд намуд, ки бо сабаби пешрафти илму техника дар охири асри XX ва аввали асри XXI дар бахши илм тамоюли истифодаи фаровони истилоҳоти байналмилалӣ мушоҳида карда мешавад. Истилоҳоти байналмилалӣ дар забони тоҷикӣ бештар бо номи калимаҳои русӣ-аврупоӣ қорбаст мешавад. Ин гуна истилоҳотро вожаҳои ташкил медиҳанд, ки аз забонҳои латинӣ, юнонӣ, англисӣ, немисӣ, франсавӣ ва ё забонҳои дигари аврупоӣ тавассути забони русӣ ба забони мо ворид шудаанд ва аксаран бе тарҷума истифода мешаванд.

Муҳаққиқони истилоҳоти ин соҳа Б. Ниёзмуҳаммадов, Д. Тоҷиев, Н. Маъсумӣ, Я.И. Калонтаров, Н. Шарофов, Ҳ. Мачидов ва дигарон ба забони тоҷикӣ ворид шудани калимаҳои русӣ-аврупоиро мавриди баррасӣ қарор додаанд.

Дар рисола чанде аз истилоҳоти тиббии русӣ-аврупоӣ мавриди таҳқиқ қарор доранд, ки дар забони матбуот мавқеи устувор пайдо кардаанд. Истилоҳоти тиббии вакцина, ваксинатсия, донор, эпидемия, пандемия, карантин, вирус ва як қатор истилоҳоти байналмилалӣ шарҳ ёфта, инчунин зикр

шудааст, ки тавассути ин гуна калимаҳо дар забони тоҷикӣ калимавозӣ ва иборасозӣ ба амал омадааст. Ба таври хулоса метавон гуфт, ки дар забони тоҷикӣ махсусан навгониҳои бахши тиб аксар вақт бо калимаҳои байналмилалӣ ифода карда мешаванд, зеро соҳаи тиб худ хусусияти умумичаҳонӣ дошта, забони махсуси худро дорад.

Дар зерфасли сеюм истилоҳоти иқтибосии туркӣ-ӯзбекӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Истилоҳоти туркӣ-ӯзбекӣ дар таркиби истилоҳоти тиббии забони тоҷикӣ чандон мавқеи назаррасе надорад. Ҳодисаи мазкур ба он вобаста аст, ки таъсир ва нуфузи забони ӯзбекӣ дар асрҳои миёна ба забони адабиёти классикии тоҷик начандон зиёд ба назар мерасад. Ин масъала дар таҳқиқоти забоншинос Н. Маъсумӣ мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Олим ба забони тоҷикӣ роҳ ёфтани калимаҳои туркӣ-ӯзбекиро бо падидаҳои ҳамсарҳадӣ, хешутаборӣ, муомилаи ду халқ – тоҷику ӯзбек алоқаманд медонад.

Дар рисола доир ба истифодаи баъзе калимаҳои туркӣ-ӯзбекӣ дар забони матбуот ва аз мадди назар дур мондани вариантҳои тоҷикии онҳо сухан меравад. Аз ҷумла, дар бораи истифодаи калимаи эмкунӣ ва вариантҳои дигари он далелҳо оварда шудаанд. Истилоҳоти туркӣ-ӯзбекиё, ки махсусан дар давраи хурӯҷи бемории коронавирӯс аз серистеъмолтарин вожаҳо ба ҳисоб мерафт, маҳз эмкунӣ мебошад.

Чунонки маълум аст, вожаи эм калимаи туркӣ-ӯзбекӣ буда, аввал дар забони гуфтугӯӣ ва баъдтар дар забони адабӣ низ мавриди истифода қарор гирифт ва то ҳол истифода мешавад. Аз вожаи туркии эм тавассути воситаҳои вожасозии забони тоҷикӣ истилоҳи тиббии эмкунӣ, ки аз се ҷузъ: эм+кун+ӣ таркиб ёфтааст, сохта шудааст.

Эмкунӣ – ин калима дар забони тоҷикӣ муодили калимаи русии прививка ва муодили калимаи байналмилалии ваксинатсия буда, дар забони матбуот бо муродифҳои зиёде қорбаст мешавад: эмкунӣ, эмгузаронӣ, эм қардан ва ғайра. Новобаста аз он ки муҳаққиқон на як бору ду бор доир ба истифодаи бемавқеи ин калима изҳори андеша қардаву таъкид намудаанд, ки эмкунӣ тоҷикӣ нест ва истилоҳ ҳам шуда наметавонад, дар забони матбуот он серистеъмол мебошад.

Забоншинос Д. Саймиддинов доир ба истифодаи бемавқеи калимаи эмкунӣ навиштааст: «Дар ҳар маврид дар сурати истифодаи ин вожа дар миёни мардум ба маънои туркӣ-узбекии он, ки ба истилоҳи илми муосир иртибот надорад ва ба тибби мардумӣ бар меҳӯрад, дар тибби муосир бо далелҳои вижагии маъно наметавонад барои як истилоҳи илми муосир ба қор бурда шавад» [7, 165].

Калимаҳои туркӣ-узбекӣ дар забони матбуот чандон зиёд набошанд ҳам, қорбурди онҳо ҳилофи меъёрҳои забони адабӣ буда, боиси коствагии ҳусни баён мегардаднд. Дар рисола зикр шудааст, ки дар забони тоҷикӣ вариантҳои комили ин гуна вожаҳо мавҷуданд, ки калимаҳои асили тоҷикӣ мебошанд.

Боби сеюми рисола «Хусусиятҳои сохтори истилоҳоти тиббӣ дар забони матбуот» ном гирифта, дар он дар бораи сохтор ва шакли грамматикӣ истилоҳоти тиббӣ дар забони тоҷикӣ (истилоҳоти сода, сохта, мураккаб, ибора-истилоҳот), роҳҳои пайдоиш ва ташаккули онҳо бо таъкиқоти олимони маълумоти муфассал пешниҳод шудаанд.

Калимасозӣ яке аз роҳҳои асосии такомули таркиби луғавии забон ба ҳисоб меравад. Омӯзиши масъалаҳои калимасозӣ аз тарафи олимону забоншиносон қайҳо мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Олимони рус Г.О. Винокур, В.В. Виноградов, Е.А. Земская, Е.С. Кубрякова, В.В. Лопатин, В.П. Даниленко, Б.Н. Головин ва дигарон муҳимтарин масъалаҳои калимасозиро дар асарҳои худ мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор додаанд. Дар забоншиносии тоҷик низ дар солҳои 50-уми асри XX ва минбаъд доир ба паҳлуҳои гуногуни калимасозӣ як қатор таҳқиқоти пурарзиш анҷом дода шуданд (Т. Зеҳнӣ, 1987; Н. Маъсумӣ, 2011; М. Муҳаммадиев, 1967; К. Тоҳирова, 1967; В.С. Расторгуева, 1954; М.Н. Қосимова, 2003; Ш. Рустамов, 1972, 1981; Л.С. Пейсиков, 1973; А. Байзоев, 2016 ва дигарон).

Дар забони тоҷикӣ роҳу воситаҳои калимасозӣ ва меъёрҳои он муайян гардидаанд. Лозим ба ёдоварист, ки калимасозӣ дар забони тоҷикӣ таърихи тулонӣ дорад, унсурҳои калимасоз чӣ дар сохтани вожаҳо ва чӣ дар сохтани истилоҳоти илмӣ нақши муҳимме доранд. Ин андешаро як қатор муҳаққиқони

тоҷик низ зикр намудаанд. Аз ҷумла, забоншинос М.Н. Қосимова дар китоби «Таърихи забони адабии тоҷик» масъалаи мазкурро мавриди таҳқиқ қарор додааст. Ба андешаи ӯ калимасозӣ ва роҳи усулҳои он аз қарни 1X ва X то ба имрӯз ба ягон тағйироти назаррасе дучор нагардидааст: «Агар ҳуди истилоҳоти забоншиносии дар луғатҳои гуногун ва асарҳои олимони асрҳои X-1X истифодашударо омӯзему тадқиқ намоем, мебинем ... дар давраҳои пешин бисёр истилоҳоти мӯъҷаз ва қобили қабул мавҷуд будааст, ки як гурӯҳи онро имрӯз ҳам метавон ҳамчун истилоҳи забоншиносӣ истифода бурд» [4, 4].

Истилоҳоти тиббии забони тоҷикӣ аз ҷиҳати морфологӣ чунин гурӯҳбандӣ карда шудааст: сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ.

Фасли якуми боби сеюм ба «**Истилоҳоти сода**» бахшида шудааст. Калимаҳои бемор, пизишк, дору, дармон, парҳез, зуком, сил, марҳам ва ғ. истилоҳоти сода мебошанд. Ин гуна истилоҳотро калимаҳои аслии тоҷикӣ, арабӣ ва русӣ-аврупоӣ ташкил медиҳанд. Баъзе аз истилоҳоти сода дар забони тоҷикӣ хусусияти синонимӣ пайдо намудаанд.

Фасли дуюми боби мазкур «**Истилоҳоти сохта**» номгузорӣ шудааст. Калимасозии истилоҳоти тиббӣ дар забони тоҷикӣ тавассути усулҳои пешвандӣ, пасвандӣ ва пешвандию пасвандӣ сурат мегирад. Дар рисола ба воситаи пешвандҳои бо-, бе-ба-, но-, ҳам- сохта шудани истилоҳоти тиббӣ зикр гардида, мисолҳо оварда шудаанд: бонизом, босуръат, босифат, беҳобӣ, беҳолӣ, беҳаракатӣ, бенамак, беҳушӣ, бароҳат, батадрич, нороҳатӣ, ноустувор, нооромӣ, номуайян, ночунбон, ҳамдард, ҳамрадиф, ҳаммонанд ва ғ. Дар сохтани истилоҳоти илмӣ нақши ҳамаи пешвандҳо якхела нест.

Дар истилоҳсозии забони тоҷикӣ нақши пасвандҳо хеле калон аст ва миқдори пасвандҳои истилоҳсоз низ зиёданд. Дар бахши тиб ба воситаи пасвандҳо истилоҳоти зиёде сохта шудаанд: беморӣ, солимӣ, қарахтӣ, лоғарӣ, нармӣ, гармӣ, дуруштӣ, сироятӣ, дармонгоҳ, ташхисгоҳ, табобатгоҳ, истироҳатгоҳ, озмоишгоҳ, таҳлилгар, муолиҷагар, масҳгар, ташхисгар, озмоишгар, санҷиш, ларзиш, оромиш, сӯзиш, найча, донча, сурхча, гармича,

обилача, бодомак, булӯрак, гармкунак, сафеда, талха, зарба, хока, девора, дарднок, фасоднок, хатарнок, оризанок, илтиҳобнок, хурӯчнок ва ғайра.

Дар сохтани истилоҳоти тиббии забони тоҷикӣ пасвандҳои -й, -гар, -гоҳ, -ча, -ак нақши муҳим доранд, тавассути пасвандҳои мазкур истилоҳоти зиёди тиббӣ ба мушоҳида мерасад.

Ҳамаи пешванду пасвандҳои зикршуда қолабҳои классикии калимасозии забони тоҷикиро ташкил медиҳанд ва бо калимаҳои аслан тоҷикӣ ҳамроҳ шуда, истилоҳ сохтаанд. Дар мавриди дигар пасвандҳо дар сохтани истилоҳоти тиббии иқтибосӣ низ нақши муайян доранд: вирусӣ, тестӣ, референсӣ, донорӣ, вирусологӣ, бактериологӣ, муолиҷагар, таххисгар.

Фасли сеюми боби сеюм «Истилоҳоти тиббии мураккаб дар забони матбуот» ном дорад. Дар забони тоҷикӣ ифодаи ин гуна истилоҳоти тиббӣ бо роҳҳои зерин сурат мегирад:

1. Истилоҳоти мураккабе, ки тавассути пайваستшавии ду калима сохта шудааст:

а) ифодакунандаи номи ихтисосҳои тиббӣ: парҳезшинос, микробшинос, сироятшинос, вирусшинос, силшинос, кӯдакпизишк, ғизошинос (нутрисиолог), чашмпизишк, осебшинос, даҳонпизишк;

б) ифодакунандаи номҳои лавозимоти тиббӣ: сӯзандору, ҳароратсанҷ, фишорсанҷ, заррабин, гармкунак, қандсанҷ, дорукутӣ.

2. Истилоҳоти мураккаб бо лексемаҳои гуногуни калимасоз. Ба воситаи унсурҳои калимасоз истилоҳоти зиёди тиббӣ сохта шудаанд: лексемаи калимасози – бахш. Ин унсури калимасоз дар сохтани истилоҳоти тиббӣ мавқеи намоён дорад ва ҳолати рӯҳии инсонро ифода менамояд. Бо ин ҷузъи калимасоз бештар сифат сохта мешавад: таскинбахш, оромбахш, таҳкимбахш, рӯҳбахш, нерӯбахш, дармонбахш, манфиатбахш, самарабахш, шифобахш, таъсирбахш, ғизобахш (ғизодиҳанда), ғоидабахш, қувватбахш, тақвиятбахш, роҳатбахш, фараҳбахш, сафобахш ва ғ. Дар ҳама мавридҳо ба воситаи ин воҳиди калимасоз аз исм сифат сохта мешавад, он ҳолати бемор ва хусусияти доруворро мефаҳмонад.

Бо унсурҳои калимасозии зидди-, ғайри-, -овар ва амсоли инҳо низ истилоҳоти мураккаб сохта шудаанд: зиддивирӯсӣ, зиддиилтиҳобӣ, зиддисилӣ, ғайрисилӣ, ғайримуқаррарӣ, ғайримақсаднок, исҳоловар, хобовар, қайовар, балғамовар, иштиҳоовар.

Фасли чоруми боби мазкур «**Ибора-истилоҳоти тиббӣ дар забони матбуот**» ном дорад. Бо ёрии бандаки изофӣ сохта шудани ибораистилоҳҳо маъмул мебошанд.

Дар забони тоҷикӣ истифодаи истилоҳоте, ки дар қолаби ибораистилоҳ мавҷуданд, зиёд ба қор бурда мешавад. Дар сохтани истилоҳоти тиббӣ низ ин қолаб серистеъмол аст. Бо ёрии бандаки изофӣ сохта шудани ибораистилоҳҳо маъмул мебошад.

Ин нави истилоҳот аз ҷиҳати таркиби морфологӣ чунин тасниф шудааст: **исму исм, исму сифат, исму шумора, исм-феъл**. Чунончи: тапиши дил, шираи меъда, норасоии ғизо, муоинаи хун, зарбаи саҳт, дарди давомнок, таби баланд, фишори паст, муолиҷаи дуҷумбора, марҳилаи якуми беморӣ, ташхис гузоштан, муоина қардан, руҳсатӣ шудан, бистарӣ шудан.

Ҳамин тавр, аз таҳлили сохтори истилоҳоти тиббии забони тоҷикӣ ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки истилоҳоти соҳаи тиб пурра бо роҳи усулҳои калимасозии забони тоҷикӣ мувофиқат мекунад. Дар ин ҷараён махсусан роҳи морфологӣ ва синтаксисӣ сермаҳсул ба ҳисоб меравад.

Фасли панҷуми боби сеюм «**Ихтисораҳои тиббӣ дар забони матбуот**» номгузорӣ шудааст. Ихтисораҳоро ба ибораи дигар аббревиатура меноманд. Аббревиатура калимаи итолиёвӣ (асоси он аббревио – кал. лотинӣ - кӯтоҳ мекунам) буда, онҳо асосан исмро ташкил медиҳанд, яъне ибораҳои кӯтоҳқардашуда мебошанд.

Ихтисораҳои тиббӣ номҳои беморӣ, номи муассисаҳои тиббӣ, навиҳои ташхису табобатро ифода қарда, асосан дар услуби илмӣ бо мақсади қутоҳбаёнӣ истифода мешаванд ва онҳо дар аксар ҳолатҳо хусусияти байналмилалӣ дошта, ба тамоми қормандони соҳаи тиб фаҳмо мебошад. Ихтисораҳо дар услуби илмӣ ба таври фаровон истифода мешаванд, зеро илм

хусусияти байналмилалӣ дошта, ихтисораҳо барои кӯтоҳ ва мушаххас баён кардани мақсад мусоидат менамоянд.

Дар услуби публитсистӣ низ ҳангоми таҳияи маводи тиббӣ, ки аксаран мафҳумҳои илмиро фаро мегиранд, истифодаи бештари онҳо ба назар мерасад. Ихтисораҳоро ба чунин гурӯҳҳо ҷудо кардан мумкин аст:

1) ихтисораҳое, ки ҳамаи ҷузъҳои он аз калимаҳои тоҷикӣ иборатанд: БҚ – бемории қанд, БСС – бемории санги сафро, ДЗС – доруҳои зиддисилӣ, БГГБ – бемориҳои гӯшу гулӯ ва бинӣ;

2) ихтисораҳое, ки аз калимаҳои тоҷикӣ ва ҷузъҳои иқтибосӣ, яъне калимаҳои арабӣ ё русӣ-байналмилалӣ иборатанд: ТУТ – Ташкилоти умумичаҳонии тандурустӣ, НМГ – норасоии музмини гурда, МБС – бактерияи сил, ВНМО – вируси норасоии масунияти одам, МСШ – Маркази саломатии шаҳрӣ, МТТ – Маркази ташхисию табобатӣ, БИД – бемории ишемикии дил, ДҚ – диабети қанд, КАТС – Кумаки аввалияи тиббию санитарӣ, СБД (ЭКГ) – сабти барқии дил, ҚҚР – ҷарроҳии ҷоғу рӯй, МИҶС – Маркази илмӣ ҷумҳуриявӣ саратоншиносӣ, МОМА – Маркази омӯзиши малакаҳои амалӣ, ОМИТ – Озмоишгоҳи марказии илмӣ – таҳқиқотӣ, БУГ – бемориҳои урогениталӣ, МҚХ – Маркази ҷумҳуриявӣ хун, МҚБҚ – Маркази ҷумҳуриявӣ бемориҳои қалб. Қисми зиёди ихтисораҳои тиббӣ аз калимаҳои тоҷикӣ ва иқтибосӣ таркиб ёфтаанд: МСР (Маркази саломатии репродуктивӣ), БКШ (Беморхонаи клиникии шаҳрӣ).

Як гурӯҳи ихтисораҳое мавҷуданд, ки ҳамаи ҷузъҳои он аз калимаҳои иқтибосӣ иборатанд: РД – ретинопатияи диабетикӣ, ЭКГ – электрокардиограмма, КАТС – Кумаки аввалияи тиббию санитарӣ, ТУС – ташхиси ултрасадоӣ.

Фасли шашуми боби сеюм «Баъзе андешаҳо доир ба нуқсонҳои забони матбуот» унвон дошта, дар ин фасл доир ба нуқсонҳои забони матбуот баҳс меравад. Дар баробари ҳамаи ин дастовардҳо ҳангоми таҳия ва нашри маводи тиббӣ дар забони матбуоти муосири тоҷикӣ баъзе падидаҳои номатлуб низ ба мушоҳида мерасанд, ки ба коҳишёбии ҳусну қубҳи маводи пешкашшаванда

сабаб мешаванд. Ба чунин ҳолатҳо истифодаи калимаҳои лаҳҷавӣ ё дағал ба ҷойи истилоҳоти тиббии таркиби луғавии забон, тарҷумаи сахлангоронаи истилоҳоти тиббӣ, инчунин ғалатҳои зиёди техникӣ мисол шуда метавонанд. Албатта, чунин мисолҳо чандон зиёд набошанд ҳам, онҳо ҳилофи меъёрҳои забони адабӣ буда, сифати маводи тиббиро паст мегардонад. Масалан, истифодаи калимаҳои лаҳҷавии *малҳам, рихинак, тасб, шабмезӣ, муриш, шакидан, чалақидани майнаи сар, дилтапак, варами ганда, фит шудан* ва амсоли инҳо ҳоси забони гуфтугӯӣ мебошанд. **Доғи кунчидак** як навъ ҳолҳои хурди қаҳваранги зардтоб, ки бештар дар рӯй пайдо мешавад ва аксар вақт хусусияти ирсӣ дорад. Он баҳору тобистон аз таъсири нури офтоб зиёд мегардад.

Дар тавсияи зерин ба ҷойи **доғи кунчидак** чунин омадааст: *Доғи магасак*, ки дар забони халқ онро доғи кунчитак низ мегӯянд, хусусияти ниғаҳдорӣ, ҳимоя ва баланд намудани қувваро дар организми инсон низ дорад... Агар *доғи магасак* танҳо дар рӯй бошад, ин мазмуни онро надорад, ки қувва ва майдони биоэнергии ӯ суस्त аст (Б.Т., 00.08.2023).

Бемории дигар, ки **аутизм** ном дошта, бештар ҳоси кӯдакон мебошад. Агар солҳои пешин танҳо бо номи **аутизм**, яъне калимаи юнонӣ корбаст мегардид, ҳоло бо номҳои **дархудармондагон, худдармондагон** ва ғ. мавриди истифода қарор дорад. Ҳолати дигар низ мушоҳида карда мешавад, ки барои даст кашидан аз такрори калима рӯзноманигорон барои ифодаи як мафҳуми тиббӣ дар матн чандин муродифҳои онро корбаст менамоянд ва ё боз ҳам бо мақсади парҳез аз такрори калима дар матн баробари калимаи тоҷикӣ ё арабӣ истилоҳи байналмилалӣ низ истифода мешавад, яъне барои баёни матлаб чандин муродифро корбаст намуда, ба гуногунрангии истеъмоли истилоҳи тиббӣ роҳ медиҳанд.

ХУЛОСА

Дар асоси омӯзиши мавзуи мавриди таҳқиқ мо ба чунин натиҷаҳо расидем:

1. Истилоҳоти тиббӣ яке аз қисматҳои пурғановати таркиби луғавии забонро ташкил медиҳад. Ташаккулу таҳаввул ва рушди минбаъдаи истилоҳоти ин соҳа дар асоси қонуниятҳои дохилии рушди таърихӣ забони тоҷикӣ ҷараён гирифтааст ва имрӯз низ давом дорад [1-М; 6-М].

2. Таҳия ва нашри мавод доир ба паҳлуҳои гуногуни масъалаҳои тиббӣ ба баланд бардоштани маърифатнокии тиббии хонандагон, тарғиби тарзи ҳаёти солим мусоидат намуда, ба пешгирии бемориҳо ва коҳишёбии бемориҳо миёни аҳоли равона шудаанд [2-М; 8-М].

3. Ташаккули истилоҳоти тиббии забони тоҷикӣ ҳамчун як системаи бонизом дар давоми асрҳои зиёд аз таъсири забонҳои гуногун дар канор намондааст. Аз ҳамин сабаб ҳоло дар системаи истилоҳоти тиббии забони тоҷикӣ ба ҷузъи вожаҳои аслан тоҷикӣ унсурҳои дучор омадан мумкин аст, ки хоси забонҳои дигар, аз ҷумла, забонҳои арабӣ, лотинӣ, юнонӣ, англисӣ, олмонӣ, франсавӣ, русӣ ва забонҳои дигар мебошанд [3-М; 7-М; 9-М].

4. Дар ифодаи навгониҳои илмӣ бошад, истилоҳоти иқтибосии байналмилалӣ афзалият доранд, зеро асоси илми тибро истилоҳоти тиббии лотинӣ, юнонӣ ва англисӣ ташкил медиҳанд [2-М; 6-М]

5. Дар сохтани як гурӯҳ истилоҳоти тиббӣ аффиксҳои байналмилалӣ низ нақши муайян доранд [7-М; 10-М].

6. Тағйирот ва таҳаввули таркиби луғавии забон асосан тавассути забони воситаҳои ахбори омма ҷараён мегирад, ки дар ин раванд забони матбуоти муносири тоҷик низ хеле назаррас аст [3-М; 5-М; 8-М].

7. Дар забони матбуоти имрӯза маводи тиббӣ ҷойгоҳи махсусро ишғол намуда, дар ташаккул ва рушди истилоҳоти илмӣ, бахусус истилоҳоти тиббии забони тоҷикӣ нақши назаррас доранд [9-М; 10-М].

8. Мушоҳидаҳои ҷандинсолаи маводи забони матбуоти тоҷик ва мисолҳои зиёди мавҷудаи мо аз он шаҳодат медиҳанд, ки матбуоти тоҷик на танҳо инъикосгари тағйиротҳои куллии таркиби луғавии забони тоҷикӣ мебошад, балки барои ташаккул ва инкишофи минбаъда ва ҳамгунсозии истилоҳоти тиббии забони тоҷикӣ мусоидат менамояд [3-М; 8-М; 9-М; 10-М].

9. Мушоҳида шуд, ки дар даҳсолаҳои охир ҳангоми таҳия ва пешниҳоди маводи тиббии рӯзномаву маҷаллаҳо тағйироти куллии истифодаи мафҳумҳои тиббӣ ба амал омада, таркиби луғавии ин баҳши илм хеле бой гаштааст ва ин яке аз роҳҳои асосии рушди журналистикаи соҳавӣ, бахусус, журналистикаи соҳавии баҳши тиб низ ба ҳисоб меравад [3-М; 8-М; 9-М].

10. Дар ҳар даври замон рӯзноманигорон ва аҳли илму адаб дар рушди забони адабӣ ва меъёрҳои он масъулияти бештареро бар дӯш доштанд. Имрӯз низ покизагии забони тоҷикӣ ва риояи меъёрҳои калимасозиву истилоҳсозӣ моро барои ҳифзи забони тоҷикӣ ва рушди минбаъдаи он вазифадор менамоянд [3-М; 4-М].

11. Забони матбуот инъикосгари забони адабии тоҷик буда, дар худ ҳама гуна таҳаввулоти забониро инъикос менамояд. Дар он ҳамаи қонуну қоидаҳои забон риоя гардида, қолабу меъёрҳои калимасозии чандинасраи забони ноби тоҷикӣ бояд риоя карда шавад [2-М; 3-М; 5-М; 11-М].

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚ

Дар натиҷаи омӯзишу пажӯҳиши хусусиятҳои луғавию маъноӣ ва сохтории истилоҳоти тиббӣ дар забони ВАО бо мақсади омӯзиши забони васоити ахбори омма, ки инъикосгари вазъи кунунии забони адабии тоҷик маҳсуб меёбад, аз тарафи диссертант пешниҳодоти зерин манзур гардида, дар заминаи онҳо анҷом додани корҳои муайян ба нақша гирифта мешаванд:

1. Таҳқиқи хусусиятҳои луғавӣ-маъноии истилоҳоти тиббӣ ва муайян намудани дараҷаи истеъмоли онҳо дар забони матбуот.

2. Омӯзишу баррасии имконоти калимасозии вандҳои калимасоз ва роҳу усулҳои сохта шудани истилоҳоти миллии тиббӣ.

3. Муайян намудани нақши калимаҳои аслӣ ва иқтибосӣ дар ташаккули истилоҳоти тиббӣ дар забони матбуот.

4. Таҳқиқи хусусиятҳои лексикӣ-семантикии истилоҳоти тиббӣ ва муайян кардани дараҷаи истеъмоли онҳо.

5. Таҳия ва нашри фарҳанги соҳавӣ дар асоси маводи забони матбуот.

6. Анҷом додани пажуҳиши илмӣ доир ба корбурди истилоҳоти миллӣ дар забони матбуот.

7. Хондани курсу семинарҳои махсус ба донишҷӯёну магистрантони ихтисосҳои забон ва адабиёти тоҷик дар заминаи маводди забони матбуоти даврӣ.

8. Тавсияву пешниҳоди мавзӯҳои илмӣ барои таълифи рисолаҳои магистрӣ ва номзадӣ докторӣ (PhD) дар заминаи маводи забони ВАО.

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТ

1. Айнӣ, С. Шайхурраис Абуалӣ Сино [Матн] / С. Айнӣ. – Душанбе, 2005. – С. 46.
2. Байзоев, А. Истилоҳот ва калимасозӣ дар «Донишнома»-и Абӯалӣ ибни Сино [Матн] / А. Байзоев. – Душанбе: Андалеб, 2016. – С. 3.
3. Бердиева, Т. Назарияи иқтибос [Матн] / Т. Бердиева. – Душанбе, 1991. – С. 12-21.
4. Қосимова, М. Таърихи забони адабии тоҷик [Матн] / М. Қосимова. – Душанбе: ДМТ, 2003. – С. 4.
5. Муҳаммадҷон Шакурии Бухорӣ. Забони миллӣ ва ҷаҳонгарӣ [Матн] / Бухорӣ Муҳаммадҷон Шакурӣ. – Душанбе: Шӯҷоиён, 2010. – С. 16.
6. Нуралиев, Ю. Гиёҳномаи Абумансури Муваффақ [Матн] / Ю. Нуралиев. – Душанбе: Ирфон, 1992. – С. 13.
7. Саймиддинов, Д. Пажуҳишҳои забоншиносӣ: маҷмуаи мақолот [Матн] / Д. Саймиддинов. – Душанбе: Шарқи озод, 2013. – С. 165.
8. Юсупов, А. Истилоҳоти тиббии «Ҳидоят-ул-мутааллимин-фит-тиб»-и Аҳавайнии Бухорӣ [Матн] / А. Юсупов. – Душанбе, 2004. – С. 57.

РҶҶҲАТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ ДОИР БА МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

I. Таълифоти муаллиф дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон:

- [1-М]. Шодиматова, М.К. Юсупов, А.И. Паҳлуҳои лингвистии истилоҳ [Матн] / М.К. Шодиматова, А.И. Юсупов // Авҷи Зухал. – Душанбе, 2021. – № 4. – С. 165-171.
- [2-М]. Шодиматова, М.К. Таърихи тибби форсу тоҷик ва ташаккули истилоҳоти илмӣ дар замони муосир [Матн] / М.К. Шодиматова // Ахбори Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Шӯбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. – Душанбе, 2023. – № 2 (271). – С. 325-330.
- [3-М]. Шодиматова, М.К. Корбурди истилоҳоти тиббии арабӣ дар забони матбуот [Матн] / М.К. Шодиматова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2025. – № 2. – С. 75-81.

II. Мақолаҳои муаллиф дар маҷмуаҳо ва нашрияҳои дигари илмӣ:

- [4-М]. Шодиматова, М.К. Саҳми устод Айнӣ дар ташаккули истилоҳоти тиббӣ [Матн] / М.К. Шодиматова // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ амалӣ «Илми тиб дар асри XXI – назар ба оянда» бахшида ба 80-солагии Донишгоҳи давлатӣ тиббии Тоҷикистон ба номи Абуалӣ ибни Сино ва «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ (2019-2021)» (Душанбе: ДДТТ ба номи Абуалӣ ибни Сино, 29.11.2019). – Душанбе, 2019. – С. 444-445.
- [5-М]. Шодиматова, М.К. Доир ба тарҷумаи истилоҳоти тиббӣ дар забони матбуоти муосири тоҷик [Матн] / М.К. Шодиматова // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ амалӣ «Медиалингвистика ва услубшиносӣ: проблема ва дурнамо» ба муносибати 85-солагии профессор Баҳриддин Камолиддинов (Душанбе: ДМТ, 22-23.10.2020). – Душанбе, 2020. – С. 162-165.

- [6-М]. Шодиматова, М.К. Истилоҳоти тиббии забони тоҷикӣ ва рушди он дар замони муосир [Матн] / М.К. Шодиматова // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалии (III-солона) МДТ «Донишгоҳи давлатии тиббии Хатлон», бахшида ба 30-солагии Иҷлосияи XVI-уми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Данғара: ДДТХ, 16.12.2022). – Данғара, 2022. – С. 488-489.
- [7-М]. Шодиматова, М.К. Истилоҳоти тиббӣ ва баъзе хусусиятҳои он дар осори бадеӣ [Матн] / М.К. Шодиматова // Маводи 71-умин конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзуи «Инноватсия дар тиб – аз илм ба амалия» (Душанбе: ДДТТ ба номи Абуалӣ ибни Сино, 01.12.2023). – Душанбе, 2023. – С. 724-726.
- [8-М] Шодиматова, М.К. Забони матбуот ва ташаккули истилоҳоти тиббӣ дар замони муосир [Матн] / М.К. Шодиматова // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ дар мавзуи «Услубшиносӣ ва медиалингвистика: проблема ва дурнамо» (Душанбе: ДМТ, 07.05.2024). – Душанбе, 2024. – С. 93-100.
- [9-М] Шодиматова, М.К. Меъёри забони адабӣ ва забони баъзе нашрияҳои даврӣ [Матн] / М.К. Шодиматова // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ дар мавзуи «Услубшиносӣ ва медиалингвистика: проблема ва дурнамо» (Душанбе: ДМТ, 07.05.2024). – Душанбе, 2024. – С. 157-163.
- [10-М] Шодиматова, М.К. Доир ба баъзе хусусиятҳои сохтори истилоҳоти тиббӣ дар забони матбуоти тоҷик [Матн] / М.К. Шодиматова // Забон ва Истиқлол. Маҷмуаи мақолаҳо. – Душанбе, 2024. – С. 366-374.
- [11-М]. Шодиматова, М.К. Забоншиносони тоҷик ва таҳқиқи истилоҳоти илмӣ забони тоҷикӣ [Матн] / М.К. Шодиматова // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалии МДТ «Донишгоҳи давлатии тиббии Хатлон», бахшида ба 30-солагии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (V-солона) дар мавзуи «Масъалаҳои мубрами тиб ва маълумоти олии тиббӣ» (Данғара: ДДТХ, 29.11.2024). – Данғара, 2024. – С. 651-652.

ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

На правах рукописи

УКД: 491.550:610 (81.2 (2Т))

ШОДИМАТОВА МАЛИКА КАРИМБЕРДИЕВНА

**ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ И СТРУКТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ
МЕДИЦИНСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ НА СТРАНИЦАХ
ТАДЖИКСКОЙ ПЕЧАТИ
(2003-2023 гг.)**

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание учёной степени кандидата филологических наук по
специальности 10.02.01 – Таджикский язык

ДУШАНБЕ – 2025

Диссертация выполнена на кафедре стилистики и литературного редактирования факультета журналистики Таджикского национального университета.

Научный руководитель: Низоми Санавбар Фахри – доктор филологических наук, заведующая кафедрой таджикского языка ГОУ «Таджикского государственного медицинского университета имени Абуали ибни Сино».

Официальные оппоненты: Рахматуллозода Сахидод Рахматулло – доктор филологических наук, профессор, член-корреспондент Национальной Академии наук Таджикистана, Председатель Комитета языка и терминологии при Правительстве Республики Таджикистан;

Амлоев Аминджон Ятимович – кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка Межгосударственного учреждения высшего образования «Российско-Таджикский (славянский) университет»..

Ведущая организация: Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни.

Защита диссертации состоится «03» июля 2025 года, в 13:00 часов на заседании диссертационного совета 6D.KOA-021 при Таджикском национальном университете (адрес: город Душанбе, Буни Хисорак, учебный корпус № 10, зал учёного совета факультета филологии, e-mail: firdavs_79@mail.ru; Тел.: (+992) 93-526-62-95).

С содержанием диссертации можно ознакомиться в центральной библиотеке Таджикского национального университета (734025, город Душанбе, проспект Рудаки, 17) и на сайте www.tnu.tj.

Автореферат разослан «____» _____ 2025 года.

**Учёный секретарь
диссертационного совета,
кандидат филологических наук**

Мирзоёров Ф.Н.

СПИСОК СОКРАЩЕНИЙ

СТЯ – Словарь таджикского языка
ТСТЯ – Толковый словарь таджикского языка
МС – Медицинский словарь
МС – Медицинский словарь
ТССТМ – Толковый словарь средневековой таджикской медицины
БК – Бурхан коте
ПС – Персидский словарь
ОС – Орфоэпический словарь
СД – Словарь Деххудо
КМЭ – Краткая медицинская энциклопедия
ЭСМТ – Энциклопедический словарь медицинских терминов

Газеты и журналы:

Ч-ят – «Чумхурият»
С.м. – «Садои мардум» – «Голос народа»
М.п. – «Мароми пойтахт»
М.х. – «Минбари халқ» – «Трибуна народа»
Ч.Т. – «Чавонони Тоҷикистон» – «Молодёжь Таджикистана»
О. – «Омӯзгор» – «Учитель»
Т. – «Тоҷикистон» – «Таджикистан»
С.б. – «Саломат бошед» – «Будьте здоровы»
М. – «Миллат» – «Нация»
О-гон – «Озодагон» – «Благородные»
Н-ҳ. – «Нигоҳ» – «Взгляд»
Ё.т. – «Ёрии таъҷилӣ» – «Скорая помощь»
П.ш. – «Паёми шифо» – «Предвестник здоровья»
В.С. – «Ворисони Сино» – «Наследники Сино»
Ф-ж – «Фараж» – «Фараж»
Ш-бахш – «Шифобахш» – «Целитель»
Н.з. – «Нури зиндагӣ» – «Лучи жизни»
А.З. – ж. «Авҷи Зухал»
Ф. – ж. «Фирӯза» – «Фируза»
Б.Т. – ж. «Бонувони Тоҷикистон» – «Женщины Таджикистана»
Д. – ж. «Даво» – «Лечение»
Ш. – ж. «Шифо» – «Целебник»

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования заключается в том, что впервые рассматриваются лексико-семантические и этимологические особенности медицинских терминов в таджикском языке, также способы и средства создания медицинских терминов в таджикской печати на основе многочисленных примеров.

Важность данного исследования заключается в том, что медицинская терминология, основанная на материалах средств массовой информации в таджикском языкознании нуждается в тщательном изучении и монографическом исследовании, так как это может внести ясность в спорные вопросы терминов и терминологии. Изучение и исследование особенностей языка средств массовой информации, как один из способов отражения современной ситуации литературного языка также позволяет нам быть в курсе развития и совершенствования литературного языка, в том числе медицинских терминов.

Степень изученности научной темы. Терминология – одна из важных отраслей языкознания и медицинская терминология является ее составляющей. Медицинская терминология в таджикском языке имеет давнюю историю. Медицина является одной из древнейших сфер человеческой деятельности. История медицины персидского и таджикского народов берет свое начало с древнейших времен, которая формируется периодически годами и образует определенную систему медицинских терминов.

Вопросы терминов и терминологии, как отдельной отрасли языкознания, подвергались тщательному изучению и в Советское время, и в период Государственной независимости Таджикистана, которое продолжается до сегодняшних дней. Стоит отметить, что ключевые вопросы терминов и терминологии более глубоко исследованы в научных статьях и исследованиях зарубежных и отечественных авторов, таких как Д.С. Лотте [1969], Я.И. Калонтаров [1971], Т. Бердиева [1974], В.П. Даниленко [1977], В.А. Лившиц,

Л.П. Смирнова [1981], Х. Зохидов [1990], С. Сулаймонов [1997], Б. Камолиддинов [2001], Д. Саймиддинов [2001], М.Н. Касымова [2003], М.Х. Султон [2003; 2019], М. Шукуров [2010], С. Назарзода [2004; 2013; 2019], К. Турахасанов [2004], А.И. Юсупов [2004], П.Г. Нуров [2006], Д.А. Хайдарова [2007] Н. Масуми [2011], А. Шафоатов [2012], А. Байзоев [2016], Т. Шокиров [2018] и др.

В персидско-таджикском языке первые упоминания о медицинских вопросах отражены в священной книге – «Авеста», что указывает на появления медицинских терминов таджикского языка во времена Зороастрийцев. Один из стихов (книги) «Авесты» – «Вандидод» полностью посвящен медицинской тематике. В «Авесте» рассмотрены вопросы защиты матери и ребенка, врачебной этики и лечения, причины болезней, диагностики заболеваний, приводится информация о вреде голода, переедания, некачественного питания, о необходимости поддержания чистоты окружающей среды, здоровья матери и ребенка, личного и общественного здоровья, о пользе диеты и других вопросах по профилактике и лечению болезней. Основным средством лечения считалось воздействие речи и применение лекарственных растений. Врачи того периода хорошо знали способы приготовления лекарств из растений и пути их применения.

В развитии персидско-таджикской медицины значительный вклад внесла Гундишапурская медицинская школа, которая в эпохе Сасанидов считалась центром науки и культуры и в истории медицинской науки известна как Гундишапурская академия. Престижный университет Гундишапура действовал на протяжении 300 лет. Это была первая школа, в которой преподавали практическую медицину. При ней функционировала больница с отдельными отделениями (внутренних болезней, кожных болезней, глазных болезней и т. д.). Стажеры – будущие врачи обучались теоретической медицине в сочетании с практической медициной, с непосредственным контактом с больными.

Академия Гундишапура имел международный статус. Наряду с иранскими врачами там работали, также греческие, арабские, индийские врачи

и т. д. Врачи этой академии написали множество методических рекомендаций в области медицинских вопросов, давая полезные рекомендации по новым методам диагностики и лечения, инфекционным заболеваниям, фитотерапии, этике врачей, ввели в науку огромное количество медицинских терминов.

Следует отметить, что персидско-таджикская медицина получила развитие, особенно в период Саманидов. Это благоприятное явление сформировалось и в более поздние периоды формирования таджикского языка, т.е. в новой эпохе. В период правления Саманидов в IX-XI веках были написаны ряд научных, исторических, философских, медицинских трудов, сыгравшие значительную роль в дальнейшем развитии медицинской терминологии в таджикском языке. В этот период созданы ряд уникальных медицинских трудов, такие как «Хидоят-ул-мутааллимин-фит-тиб» (Руководство для изучающих медицину) Ахавайни Бухорои, «Ал-абния ан хакоик-ул адвия» (Основы истинных свойств лекарственных средств) Муваффакиддина Хирави, «Донишнаме» (Книга знания) Хакима Майсари, «Ат-анвир» Абумансура Камари, «Рагшиносй» («Ангиология») или «Рисола дар бораи набз» («Трактат о пульсе») Абуали ибни Сино, «Захираи Хоразмшохи (Сокровищница Хоразмшаха) Исмоил Джурджони, которые способствовали дальнейшему развитию таджикской медицинской терминологии.

В период правления Саманидов персидско – таджикская медицина достигла высокого уровня развития, которую исследователь Ю. Нуралиев описывает следующим образом: «В истории медицинской науки и вообще в истории мировой цивилизации имена великих персидско-таджикских врачей Ибн Сино и Мухаммада Закария Рази наряду с основоположниками медицинской науки как Гиппократ и Гален написаны золотыми буквами» [7, 13].

Садриддин Айни отмечает весомый вклад Ибни Сино в формировании научной терминологии персидского языка следующим образом: «... этот великий учёный легко писал научные работы, Сино ученый мирового масштаба, который все свои научные исследования и деятельность проводил на

арабском языке и написал десятки книг об арабских правилах, особенностях и лексике, когда ему хотелось написать книгу на своём родном языке, он смог доказать насколько способен персидско-таджикский язык стать научным языком» [1, 46].

Действительно при написании своих произведений на персидско-таджикском языке Ибн Сино вместо арабских терминов использовал существующие персидские слова и выражения, а в других случаях переводил арабские слова, что является доказательством широких научных возможностей персидского языка в выражении научных понятий.

В период Государственной независимости республики изучение медицинской терминологии прочно утвердилось, как одно из направлений лингвистических исследований. Ученые и лингвисты обратились к изучению научных терминов медицинских трудов наших предков.

Языковед А. Байзоев, исследуя особенности «Донишнома» Ибн Сино, обращает свое внимание на особенности терминов и отмечает, что создав этот труд, великий учёный доказал, что персидско-таджикский язык обладает огромным внутренним ресурсом для создания научных трудов и сам тоже сыграл важную роль в этом направлении: «Нет сомнения, что Ибн Сино созданием своей книги «Донишнома» внес неоценимый вклад в становление и развитие персидско-таджикских терминов» [2, 60].

Академик М. Шукуров также выражает свое мнение о весомом вкладе Ибн Сино в развитие научных терминов и отмечает, что научные термины в персидско-таджикском языке имеют свою многовековую историю. Основоположником персидской терминологии является Абуали ибни Сино, написавший в XI веке свое бессмертное «Донишнома», вознес персидский научный язык на высокий уровень и создавший множество интересных персидских научных терминов, которые не потеряли свою актуальность по сей день [6, 160].

Языковед А.И. Юсупов провел уникальное исследование медицинских терминов «Хидоят-ул-мутааллимин-фи-т-тиб» Ахвайни Бухорои (Руководство

для изучающих медицину), по результатам которого приходит к выводу: «Помимо своего специального значения, «Хидоят-ул-мутааллимин-фит-тиб» является одним из тех произведений, которое сыграло значительную роль в формировании, развитии и становлении научного стиля персидского языка дари [8, 57].

Важна также роль лексикографов в формировании и развитии научной терминологии, в том числе медицинских терминов. Выдающийся ученый в области медицинской терминологии таджикского языка, профессор М.Я. Расулов внес весомый вклад по сбору и переводу международных медицинских терминов на таджикский язык. «Медицинский словарь» М.Я. Расулова охватывает медицинские термины на трёх языках (русско-таджикско-латинский), который состоит из четырёх книг, и дополнительного тома, вышедшие в свет с 1973 по 1986 гг. В словаре точно и лаконично переведены и интерпретированы названия болезней, специальностей, медицинских инструментов и оборудования, видов лечения, симптомов и синдромов заболеваний, течения болезней и других медицинских вопросов.

Лингвист и переводчик А.М. Ягудаев на основе своей плодотворной работы в медицинском университете подготовил и издал в 1985 году «Русско-таджикский медицинский разговорник». Данная книга содержит грамматический материал, связанный с частями речи, русско-таджикскими медицинскими терминами и беседами врачей различных медицинских направлений на русском и таджикском языках, а в конце книги приведены медицинские тексты для чтения и перевода на таджикский язык.

Принятие Закона о языке открыло новые возможности для развития отраслевых словарей и лексикографии в целом. В дальнейшем, вместе с формированием научных терминов таджикского языка, получили развитие и медицинские термины. Особенно стоит отметить разработку и издание медицинских словарей в этой области.

В Таджикском медицинском университете за последние годы подготовлены и изданы ряд уникальных медицинских словарей, в число

которых входят «Луғати истилоҳоти анатомӣ» (Словарь анатомических терминов) [2010], «Вожаномаи тиббӣ» (Медицинский словарь) [2014], «Энсиклопедияи мухтасари тиб» (Краткая медицинская энциклопедия) [2011], «Фарҳанги тибби ниёгон» («Толковый словарь средневековой таджикской медицины») [2016] «Луғати ҷарроҳии умумӣ» (Словарь по общей хирургии), «Луғати дандонпизишкӣ» (Словарь стоматологических терминов) и ряд других медицинских словарей, изданные именно в годы Государственной независимости страны, которые свидетельствуют об огромной заслуге группы ученых, врачей и языковедов в развитии отраслевых медицинских словарей.

«Энсиклопедияи мухтасари тиб» (Краткая медицинская энциклопедия) [2011] состоит из 5-ти томов. ЭМТ является своеобразным научным и достоверным источником, где представлена необходимая информация по различным отраслям медицинской науки. Предоставляется подробная информация о различных заболеваниях, видах лечения, лекарственных веществах, профессиональных заболеваниях, наследственных заболеваниях, врожденных заболеваниях, лекарственных растениях, ученых-медиках и других медицинских и терапевтических вопросах. Данный энциклопедический словарь способствует развитию медицинской терминологии таджикского языка в современную эпоху.

«Вожаномаи тиббӣ» (Медицинский словарь) состоит из 2-х томов и включает свыше 60000 слов и словосочетаний. Среди современных медицинских терминов авторы включили древние медицинские термины, их латинские названия и их персидское правописание. Термины настоящего словаря предназначены для врачей и медицинских работников, ученых, переводчиков и студентов медицинских учреждений.

«Фарҳанги тибби ниёгон» (Толковый словарь средневековой таджикской медицины) включает в себя более 20000 слов и словосочетаний. Эта книга содержит слова на кириллице, написанные на персидской и латинской графике и включает медицинские термины наших предков. В период Государственной независимости в нашей стране происходит выбор терминов и слов на основе

элементов лексики таджикского языка, обращение к традициям предков и при необходимости использование новых слов. После принятия Закона о языке и в последующие годы, в период государственной независимости страны, были созданы благоприятные условия для развития терминов во всех научных областях. Медицинская терминология таджикского языка также получила большое развитие за этот период.

Следует отметить, что подготовка и издание словарей, различных одноязычных и многоязычных медицинских разговорников играют важную роль в дальнейшем исследовании медицинской терминологии, врачебной деятельности, особенно, в процессе превращения государственного языка в научный язык.

В современную эпоху стремительно развивается медицинская наука. По всей планете растет количество различных заболеваний и возросла потребность людей к информации в этой области. На основании этого, средства массовой информации также готовят и публикуют дополнительную информацию о различных медицинских вопросах и методах лечения. Применительно к данной теме важнейшим фактором, способствующим дальнейшему развитию медицинских терминов в таджикском языке, является деятельность средств массовой информации.

В наше время вопросы медицины и лечения стали вопросами повседневной жизни. Одним из источников формирования медицинских терминов в таджикском языке является деятельность средств массовой информации, в том числе периодической печати. Медицинские материалы газет и журналов состоят из описания видов заболеваний, их профилактики и лечения, методов лечения, названия медицинских инструментов и оборудования, течения болезней, симптомов заболеваний, названий специальностей и других медицинских и терапевтических вопросов.

В информационном пространстве республики на сегодняшний день наблюдается увеличение не только материалов по медицине, также за последние годы начали свою деятельность ряд отраслевых и особенно

медицинских изданий, которые способствовали формированию, развитию таджикской медицинской терминологии и повышению медицинской информированности населения. Можно перечислить такие медицинские издания, как «Паёми шифо», «Ёрии таъчилӣ», «Саломат бошед», «Шифобахш», «Ворисони Сино», «Даво», «Шифо», «Авчи Зухал» и ряд других отраслевых медицинских изданий, которые прочно вошли в информационное пространство нашей республики. Эти издания способствуют пропаганде медицинских вопросов и повышению информированности населения по вопросам медицины, которые играют важную роль в развитии и формировании таджикской медицинской терминологии.

Связь исследования с программами и научными темами.

Диссертационное исследование выполнено в рамках внедрения плана научно-исследовательских работ кафедры стилистики и литературного редактирования Таджикского национального университета.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель исследования. Основной целью данной диссертационной работы является изучение различных особенностей медицинской терминологии таджикского языка, путей и способов словообразования и определения роли терминообразовательных средств в формировании и обогащении лексического словарного запаса таджикского языка.

Мы не даром выбрали в качестве предмета своего исследования медицинскую терминологию на языке средств массовой информации, особенно языка печати. Потому что сегодня возникла необходимость в систематизации национальной терминологии таджикского языка. Эту благую инициативу поддерживают правительство страны, ученые и лингвисты. Во всех профильных вузах обучение ведется на государственном языке, и это явление обусловило выбор нами предмета медицинской терминологии на языке прессы. Потому что медицинская терминология в языке прессы еще не исследована.

Целью настоящего исследования является выявление различных особенностей медицинских терминов в таджикском языке, определение способов и средств словообразования в формировании лексического состава таджикского языка.

Исследование и изучение семантических, структурных и этимологических особенностей медицинских терминов является одной из важных задач нашей диссертации.

Задачи исследования. В зависимости от цели исследования были определены следующие задачи:

- изучить теоретическую литературы по публицистическому стилю, особенности научно-технической терминологии, медицинской терминологии и их место в средствах массовой информации;
- определить способы и средства образования медицинских терминов таджикского языка, формирование и структурное преобразование и развитие терминологии данной отрасли науки;
- сбор и классификация медицинской терминологии, слов и словосочетаний относительно вопросов медицины и лечения болезней и особенности их использования в таджикском языке, в медицинских материалах публицистического стиля;
- определить пути и способы, также основных методов образования медицинских терминов и их роли в формировании и развитии таджикского языка;
- изучить и определить этимологические особенности медицинской терминологии в таджикской периодической печати;
- проанализировать и обсудить медицинские термины согласно их тематике.

Объектом исследования являются материалы средств массовой информации и другие материалы на медицинские темы.

Предметом исследования является исследование лексико-семантических и структурных особенностей медицинской терминологии языка СМИ.

Теоретические основы исследования. В процессе выполнения диссертации использовались научные труды отечественных и зарубежных исследователей. Теоретико-методологической основой диссертации послужили труды зарубежных и отечественных ученых, как В.В. Винокура, В.В. Виноградова, Д.С. Лотте, Б.Н. Головина, А.А. Реформатского, Л.С. Пейсикова, С.В. Гринева, В.П. Даниленко, Т.Л. Канделаки, Л.А. Капанадзе, В.М. Лейчика, А.В. Суперанской, М.Н. Касымовой, Д. Саймиддинова, М. Шукурова, С. Назарзода, П. Нурова, М.Х. Султона, А. Юсупова и др.

В сфере исследования медицинской терминологии использованы научные работы таких русских и отечественных ученых, как Е.Н. Загрекова, А.Г. Смирнова, Е.В. Дмитриева, Л. Бесекирска, М.Х. Султона, А.И. Юсупова, А. Байзоева, К. Турахасанова, Ш. Хаитовой, Д. Хайдаровой, Т. Назарова и др.

Материалы исследования состоят из одноязычных, двуязычных и отраслевых медицинских словарей. При исследовании диссертационной темы использовались следующие словари: «Фарҳанги забони тоҷикӣ» («Толковый словарь таджикского языка»), «Фарҳанги тиббӣ» («Медицинский словарь»), «Энциклопедический словарь медицинских терминов», «Популярная медицинская энциклопедия», «Большой энциклопедический словарь», «Истилоҳоти анатомӣ» («Анатомические термины»), «Канзи шифо», «Хазинаи тибби қадим», «Гиёҳнома»-и Абумансури Муваффақ, «Фарҳанги тибби ниёгон», «Воҷаномаи тиббӣ», «Энсиклопедияи мухтасари тиб», «Истилоҳоти тиббӣ», «Фарҳанги беназир», также использованы данные из Интернета.

Материалы государственных и неправительственных газет и журналов, материалы медицинских изданий составляют аналитическую основу нашего исследования.

Методологические основы исследования. Диссертация выполнена на основе метода анализа лексических, смысловых, структурных, сравнительно-сопоставительных, исторических, этимологических особенностей, выявления

структурных особенностей слова, путей словообразования и специальных форм словообразования в медицинской сфере.

Источники исследования. С целью составления диссертации собраны материалы газет и журналов периода 2003-2023 годы и использованы материалов государственных и независимых средств массовой информации, такие как «Чумхурият», «Садои мардум», «Мароми пойтахт», «Чавонони Тоҷикистон», «Омӯзгор», «Саломат бошед», «Миллат», «Ёрии таъчилӣ», «Паёми шифо», «Ворисони Сино» и т.д. В диссертации медицинские материалы газет и журналов классифицируются согласно различной тематике, по этимологическим особенностям, также впервые анализированы лексико-семантические и структурные особенности медицинских терминов с научной точки зрения.

Научная новизна исследования состоит в том, что данное исследование в сфере анализа медицинской терминологии языка средств массовой информации является первой инициативой в таджикском языкознании. Настоящее исследование считается новым и актуальным научным исследованием, поскольку до настоящего времени ещё не изучены лексико-семантические и структурные особенности медицинской терминологии языка таджикской прессы. Анализ многочисленных материалов способствуют определению средств и способов словообразования и семантики формирования медицинской терминологии, изучению теоретических и практических вопросов медицинской терминологии. Также в диссертации впервые подвергнуты анализу лексико-семантические и структурные особенности медицинской терминологии языка прессы, в процессе выполнения данной работы определены этимологические особенности медицинской терминологии и основные конструкции словообразования в классических произведениях, и современные пути словообразования.

В данной работе также отмечается возникновение медицинской терминологии под влиянием таджикской, арабской, русской и европейской

терминологии и определяются причины формирования специальной лексики этой сферы.

Основные положения, выносимые на защиту:

1. Медицинская терминология является частью национальной терминологии таджикского языка, а ее изучение и исследование отражают современное состояние национальной медицинской терминологии.

2. До настоящего времени в таджикском языкознании всесторонне не изучены лексико-семантические и структурные особенности медицинской терминологии языка таджикской прессы.

3. Медицинская терминология по составу и степени их использования классифицируются таким образом: а) простые термины; б) производные термины; в) сложные термины; г) составные термины – термины-словосочетания.

4. Таджикская медицинская терминология имеет многовековую историю, исходя из этого можно отметить, что изучение богатого наследия персидско - таджикских врачей и ученых способствует упорядочению, унификации и развитию таджикской медицинской терминологии.

5. В настоящее время в связи с ускоренным развитием медицинской науки в таджикском языке продолжается процесс заимствования медицинской лексики из богатейших языков мира. В диссертации отмечается, что в прошлом завершены уникальные труды по медицине и некоторые из этих терминов сегодня тоже могут употребляться как синонимы заимствованной лексики.

6. Процесс использования персидских слов для выражения медицинских понятий начался ещё в ранние периоды развития языка. В период независимости Таджикистана такое явление в таджикском языке усилилось, о чем свидетельствует возрождение многих медицинских терминов таджикского происхождения.

7. Большая часть таджикской медицинской терминологии составляет международная лексика. Использование арабских, русских и международных терминов в таджикском языке отмечается сравнительно больше. Клинические

симптомы и названия болезней выражаются исконно таджикскими словами, другие вопросы, связанные с медициной и лечением болезней, выражаются с помощью международной лексики.

8. В процессе исследования проводится анализ, обсуждение и определение этимологии медицинских терминов, их использования в языке печати, а также определяется многообразие медицинских терминов.

9. Классификация медицинских терминов в таджикском языке по материалам печати с точки зрения морфологического словообразования и словосложения помогает определить роль словообразовательных средств в формировании и развитии медицинских терминов.

10. Медицинские термины не используются одинаково в языке печати, как в специализированных, так и в неспециализированных газетах. Наши исследования помогают точно определить степень использования медицинских терминов, а также их правильное и неправильное использование в различных изданиях.

11. Изучение медицинской терминологии на таджикском языке важно как с теоретической, так и с практической точки зрения. Потому что наши исследования могут способствовать развитию и составлению медицинских словарей на современном таджикском литературном языке.

12. В результате изучения медицинской терминологии также были рассмотрены тематические и структурные группы терминов данного раздела, положение термины-словосочетаний, а также пути и способы их образования.

Теоретическая и практическая значимость исследования. Определены структурные и лексические особенности языка согласно нормам тематической классификации медицинской терминологии. Сопоставительный анализ структуры медицинской терминологии и результаты исследования способствуют для определения эффективных путей и средств научной терминологии. Результаты научного исследования могут быть использованы для определения путей появления заимствованной лексики, их место и роль в словарном запасе таджикского языка. Исследование медицинской

терминологии таджикского языка способствуют определению путей медицинской терминообразования в таджикском языке, переходу общеупотребительных таджикских слов в термины, необходимость использования одного термина в нескольких сферах.

Практическое значение диссертации также заключается в том, что результаты исследования можно использовать для составления учебных пособий, учебно-методических разработок, также материалы исследования имеют важное значение для проведения семинарских занятий по вопросам теории и практики перевода для подготовки специалистов – переводчиков и журналистов в медицинской отрасли. Научные заключения исследования способствуют для правильного восприятия термина, устранению использования терминов в искаженном варианте и поправки неправильного и неточного перевода.

Соответствие темы диссертации паспорту научной специальности.

Данное диссертационное исследование вполне соответствует паспорту научной специальности 10.02.01 – Таджикский язык.

Личный вклад соискателя ученой степени в исследовании. Личный вклад соискателя ученой степени в исследование состоит в том, что впервые на основе изучения исследуемой темы охвачены лексико-семантические и структурные, этимологические особенности медицинской терминологии языка таджикской печати. Личный вклад автора также заключается в сборе и обработке материала, результаты научного исследования, где отражены в виде тезисов, научных статей и других публикаций по теме исследования. Данное исследование является результатом многолетнего труда автора и завершено в виде диссертации.

Апробация результатов исследования. Основные положения диссертации обсуждено на заседаниях и семинаров кафедры стилистики и литературного редактирования ТНУ. Данное исследование является результатом многолетнего труда автора. Основные положения диссертации отражены в виде научных докладов на международных конференциях

«Медицинская наука XXI – взгляд в будущее», посвященной 80-летию ТГМУ имени Абуали ибни Сино и «Годам развития села, туризма и народных ремёсел (2019-2021)» (Душанбе: ТГМУ имени Абуали ибни Сино, 29.11.2019), «Медиалингвистика и стилистика: проблемы и перспективы» (Душанбе: ТНУ, 22-23.10.2020), «Инновации в медицине – от науки к практике» (Душанбе: ТГМУ имени Абуали ибни Сино, 01.12.2023) и научно-практических республиканских конференциях ГОУ «Хатлонский государственный медицинский университет», посвященная 30-летию XVI-ой сессии Верховного Совета Республики Таджикистан (Дангара: ХГМУ, 16.12.2022), «Стилистика и медиалингвистика: проблемы и перспективы» (Душанбе: ТНУ, 07.05.2024).

Диссертация была обсуждена и представлена к защите на расширенном заседании кафедры стилистики и литературного редактирования Таджикского национального университета (протокол № 9, от 07.04.2025 г.).

Публикация научных работ по теме диссертации. Основные положения научных работ отражены в 11 статьях, в том числе 3 из которых опубликованы в журналах, рецензируемых Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики Таджикистан.

Структура и объём диссертации. Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения, списка литературы, списка использованных словарей и названия газет и журналов. Общий объем диссертации составляет 191 страниц компьютерного набора.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Во **введении** диссертации рассматриваются актуальность темы, значимость исследования, уровень изученности темы, цели и задачи исследования, научная новизна исследования, источники исследования, теоретическая и практическая ценность исследования, теоретические и методологические основы исследования, основные положения, выносимые на защиту исследования, также изложены результаты диссертационной работы.

Первая глава диссертации – **«Лексико-семантическая характеристика медицинской терминологии языка печати»** состоит из восьми разделов, в котором медицинская терминология классифицируется на основе различных направлений медицинской науки. В ходе исследования терминология каждой группы анализируется по отдельности.

В первом разделе первой главы – **«Термины, обозначающие медицинские специальности»** анализируются названия врачебных профессий начиная с древних времён до наших дней. Следует отметить, что в процессе анализа примеров этого раздела – обозначения названия врачебных профессий в языке печати наблюдается попытка выражения медицинских специальностей на таджикском языке.

Стоит отметить, что за многие годы наблюдения за формированием медицинских терминов в таджикском языке и использованием терминов в печати большинство медицинских терминов первоначально выражаются заимствованной лексикой, а через некоторое время они выражаются таджикскими эквивалентами. Это ещё раз доказывает, что в таджикском языке в прошлом существовала надёжная основа для выражения медицинских понятий.

В данной главе рассматривается искаженный вариант названий некоторых медицинских специальностей в языке средств массовой информации. В том числе речь идет о терминах момодоя и акушер-гинеколог, и опираясь на многочисленные источники отмечается о недопустимости использования термина момодоя вместо дипломированного специалиста – акушера гинеколога.

Во втором разделе первой главы – **«Термины, обозначающие названия болезней»** речь идет о том, что при выражении названий болезней в языке печати часто используются исконно таджикские слова. Персидско-таджикская народная медицина имеет древнюю историю и позволяет часто выражать названия болезней таджикскими словами: бемории сил (туберкулез), дамкӯтоҳӣ (астма), сурхча (корь), саратон (онкология), сактаи дил (инфаркт миокарда),

чоғар (зоб), фишорбаландӣ (гипертония) и др. Для достоверности мнения приводятся многочисленные примеры из произведений прошлых лет, что свидетельствует о многолетней истории существования названий болезней в таджикском языке.

В третьем разделе первой главы – **«Термины, обозначающие разновидности диагностики и лечения»** приведена подробная информация по диагностике и лечению заболеваний. Стало известно, что общие виды диагнозов выражаются исконно таджикскими словами и с развитием медицинской науки для выявления заболеваний используются различные виды современных методов диагностики, которые обычно употребляются без перевода, как например: гастроскопия, эндоскопия, компьютерная томография и т.п.

Различные виды лечения в языке печати часто упоминаются исконно таджикскими словами, в том числе, обшифой – (гидротерапия), сӯзандармонӣ (иглотерапия), шуллукушифой (гирудотерапия), гиёҳдармонӣ (фитотерапия) и др.

Таким образом, многие способы лечений выражаются таджикскими словами, другая часть определяется использованием заимствованных слов: арабских и международных. По структуре они образованы из сложных слов или терминов-словосочетаний: физиотерапия, арттерапия, табобати интенсивӣ (интенсивная терапия), табобати шуой (лазеротерапия).

«Термины, обозначающие клинические симптомы и профилактику болезней» составляет **четвертый раздел** первой главы и выражают симптомы болезней – неестественное состояние организма и пути предупреждения болезней. Отмечается, что признаки болезней – их симптоматика часто выражаются с помощью таджикских слов. В ходе описания путей и методов профилактики заболеваний наряду с таджикскими словами также используются международные слова, издавна популярные в таджикском языке. Подобную группу слов использовал также устод Садриддин Айни при описании холеры, такие как: дезинфексия, карантин, доктор и др.

Привлекает внимание тот факт, что в таджикском языке группа слов, обозначающие симптомы заболевания – дард (боль), дармон (лечение), захм (язва) и т. д. имеют различные смысловые оттенки.

Пятый раздел первой главы называется «**Термины, обозначающие разновидности лекарств**». Лекарства назначались для лечения и профилактики болезней до XIX века и в качестве лекарств использовались растительные и минеральные вещества.

В классических памятниках хранятся подробные сведения о видах лекарств и их действия на организм. К этим памятникам относятся «Ал-қонун фит-тиб» Ибни Сино, «Китоб-ус-сайдана» Абурайхон Беруни, «Хидоят-ул-мутааллимин фит-тиб»-и Ахавайни Бухорои, «Ал-абния ва хакоик-ул-адвия» Муваффакиддин Хирави и многие другие, в которых приводится подробная информация по лекарственным источникам, состав простых и сложных лекарств, их действия на организм человека.

Следует отметить, что по сравнению с другими направлениями в медицине названия лекарств в большинстве случаев выражаются таджикскими словами, потому что приготовление и применение лекарственных веществ у персов и таджиков имеет древнюю историю: доруҳои хобовар (снотворные), оромбахш (успокаивающие), дардбар (обезболивающие), дарунрон (слабительные) и др. Другую группу составляют названия болезней, образованные от таджикских слов и арабских заимствований: доруҳои таскинбахш (успокоительные), балғамрон (отхаркивающее) и т. д. В третью группу входят названия тех препаратов, которые состоят из таджикских элементов и международных заимствованных слов: доруҳои зиддибактериявӣ (противовоспалительные препараты), доруҳои зиддидепрессивӣ (антидепрессанты), доруҳои зиддивирӯсӣ (противовирусные препараты), доруҳои зиддигистаминӣ (антигистаминные препараты) и др.

Анализ названий разновидностей лекарственных средств показывает, что в основу лекарственных веществ изначально лежат таджикские слова.

Шестой раздел первой главы – **«Названия медицинских инструментов и оборудования»** посвящен исследованию названий медицинских инструментов. В сфере медицины существует самое современное медицинское оборудование, с помощью которого можно выявить все патологии человеческого организма, прогнозировать имеющиеся заболевания, и их последствия. Клиники и больницы нашей страны оснащены новейшим медицинским оборудованием, которое играет важную роль в профилактике, лечении и восстановлении здоровья общества. Для диагностики заболеваний применяются методы исследования с использованием множества инструментов и оборудования. Диагностика проводится с помощью офтальмоскопа, риноскопа, гастроскопа, бронхоскопа, кольпоскопа, доплерографии, компьютерной томографии и другого медицинского оборудования.

На языке печати для обозначения медицинского оборудования часто используются международные слова.

Седьмой раздел первой главы – **«Наименование фармацевтических терминов»** располагает информацией об упоминании фармацевтических терминов в языке печати. Уровень использования лекарственных растений в языке печати весьма значимо. Они использовались людьми с древних времен для профилактики и лечения заболеваний. В разных регионах Таджикистана используются различные названия растений. В современной медицине эта отрасль медицинской науки – лечение лекарственными растениями или «фитотерапия», используется ежедневно, а растения составляют большую часть ингредиентов различных лекарственных средств. Приготовлением препаратов с использованием лекарственных растений занимается фитофармакология.

Как было отмечено ранее, первые письменные источники о способах лечения, профилактике и лечении болезней упоминаются в древнейшей книге – «Авесто». Следует отметить, что наша страна очень богата лекарственными растениями и эти растения широко используются в медицине, а также употребляются в языке печати при изложении различных медицинских материалов.

Данное исследование содержит обширную информацию о лечебных свойствах трав и растений, предоставляя данные о каждом растении из различных источников. Как уже упоминалось, лечебные свойства мяты были известны Гиппократу, Закариёи Рози, Ибн Сино, Абурайхану Беруни и многим другим. Ибни Сино лечил соком из мяты (оби пудина) болезни желудка, ушей и желтуху. В фитотерапии и народной медицине мяту применяют для лечения тромбов, атеросклероза, заболеваний почек и печени, желудка и кишечника.

Другой аспект, который привлекает большое внимание в этой главе – это этимологическая характеристика растений. В диссертации на основе словаря «Фарҳанги беназир» (Безценный словарь) и других источников представлены полезные сведения об этимологии базилика, женьшеня, шпината и других растений.

Из анализа материалов по названиям фармацевтических терминов – лекарственных растений, можно сделать вывод, что для выражения таких терминов часто употребляются исконно таджикские слова.

Восьмой раздел первой главы – **«Названия медицинских учреждений»** изучает названия больниц, поликлиник, медпунктов и т. п. на основе материалов газет и журналов. Медицинские учреждения – это места, где нуждающимся предоставляются медицинские услуги: консультации, различные виды диагностики, лечения или отдых. Если раньше медицинских учреждений было немного, то сейчас благодаря продуктивной деятельности сферы здравоохранения количество этих учреждений увеличилось. Медицинские учреждения на страницах печати обозначаются следующими названиями: беморхона, бемористон (больница, стационар), беморхонаи клиникӣ (клиническая больница), дармонгоҳ (поликлиника), Маркази саломатии шаҳрӣ (деҳот) (Городской центр здоровья (сельский), бунгоҳи тиббӣ (медпункт), Маркази ташхису табобатӣ (Лечебно-диагностический центр), озмоишгоҳ (лаборатория), беморхонаи низомӣ (госпиталь), беморхонаи бемориҳои сироятӣ (больница инфекционных заболеваний), истироҳатгоҳ – озоишгоҳ (санатория), ташхисгоҳ (диагностический центр), хосписхонаҳо (хоспис) и др. Такие слова,

как духтурхона, касалхона входят в диалект и употребляются также в разговорной речи.

В данном исследовании при анализе названий медицинских учреждений также были включены термины, которые сегодня образуют новые слова в таджикском языке. Например, термины «диагностический центр» и «аналитический центр» – это новые слова в таджикском языке, появившиеся с развитием медицинской науки в последние годы. Также в этом разделе приведена информация о слове бунгох, которое существует в таджикском языке с древних времен и сегодня приобрело новое значение – медицинский центр, расположенный в отдаленных селах, подчиняющийся сельскому центру здоровья и оказывающий медицинские услуги населению.

Вторая глава диссертации – «**Этимологические особенности медицинских терминов**» состоит из 2-х разделов и 3-х подразделов. В данной главе рассматриваются исконно таджикские термины и их классификация, а также заимствованная лексика арабского, международного и тюркско-узбекского происхождения.

Первый раздел второй главы посвящен изучению «**Исконно таджикская медицинская терминология**». В диссертации отмечается, что термины-исконно таджикские слова занимают важное место в сфере медицины. Анализ и исследование научных терминов таджикского языка на протяжении многих лет исследовалось рядом ученых и исследователей. Лингвисты М. Касимова, М. Шукуров, Д. Саймиддинов, С. Назарзода, П. Нуров и многие другие исследовали различные аспекты терминологии таджикского языка. Другие исследователи М.Х. Султон, А.И. Юсупов, Ш. Хаитова, К. Турахасанов, Т.А. Назаров рассмотрели различные аспекты медицинской терминологии на таджикском языке. Они считают, что таджикский язык в прошлом был мощным научным языком, а сегодня он может выражать таджикские научные термины, в том числе медицинские. В «Шахнаме» Фирдоуси, «Донишнаме» Хакима Майсари, «Захира Хорезмшахи» Исмаила Джурджани и других произведениях

можно обнаружить термины таджикского происхождения, которые и сегодня используются для выражения научных понятий.

Медицинские термины таджикского происхождения в диссертации классифицируются следующим образом:

1. Названия болезней – сӯхтагӣ (ожог), сурхча (корь), сурхакон (краснуха), хоришак (чесотка), оби́ла (волдырь), озах (бородавка), дарди сар (головная боль), фишорбаландӣ (гипертония), афсурдарӯхӣ (депрессия), сармозада (простуда), гулӯдард (ангина);

2. Симптомы заболеваний и аномальное состояние человека – хунравӣ (кровотечение), сӯзиши чашмон (жжение глаз), обравии чашмон (слезотечение), сурхшавии пӯст (покраснение кожи), варами пилкҳо (отеки век), дилзанӣ (сердцебиение), дамиши шикам (вздутие живота), беҳушӣ (бессознательность), дилбеҳузурӣ (тошнота), беҳолӣ (вялость);

3. Способы профилактики и лечения болезней – парҳез (диета), гиёҳшифоҳӣ (фитотерапия), сӯзандармонӣ (иглотерапия), обутобдиҳӣ (закаливание), бистаригардонӣ (госпитализация), шуллукушифоҳӣ (гирудотерапия), обшифоҳӣ (гидротерапия);

4. Фармацевтические термины, т.е. названия различных растений и трав, продуктов питания и т.п. – пудина (мята), шибит (укроп), чаъфарӣ (петрушка), кунчид (кунжут), хуч (шиповник), зардолу (абрикос), зардчӯба (куркума), тамашк (малина), зира (тмин), мардумгиёҳ (одамгиёҳ) – (женьшень), зарринбех (заррингиёҳ – золотой корень - родиола розовая) и др.

Термины данного раздела по структуре разделены на следующие группы:

а) простые термины: сурфа (кашель), омос (опухоль), оби́ла (волдырь), озах (бородавка), дил (сердце), фишор (давление, нагрузка), дард (боль), шарбат (сок), ранч (мучение), хун (кровь), бемор (больной), дору (лекарство), дармон (лечение), духтур (врач), эҳсос (ощущение);

б) составные термины: сӯзиш (жжение), дамиш (вздутие), ларзиш (дрожание), положиш (процеживание), сурхча (корь), сурхакон (краснуха), сӯхтагӣ (ожог), хоришак (чесотка), бемористон (больница, стационар), гардиш

(обход), хока (порошок), лоғарӣ (похудение), пурсиш (опрос), бодомак (миндалина), барфак (стоматит), донача (сыпь), беҳатар (безопасный), нофорам (неприятный), беҳушӣ (бессознание), фармоиш (заказ);

в) сложные термины: сардард (головная боль), гулӯдард (ангина), дандондард (зубная боль), доруҳона (аптека), беморхона (больница), сармозада (простуда), дамкӯтоҳӣ (астма), афсурдарухӣ (депрессия), нафастангӣ (удушье), балғамрон (отхаркивающий), захролудшавӣ (интоксикация), беморбинӣ (навешать больного), гӯшвазнинӣ (тугоухость), доругузаронӣ (процедура, введение лекарства), кулчадору (таблетка), хунгузаронӣ (переливание крови), гиёҳдору (фитопрепарат), эмдору (ваксина), софкорӣ (филтрация), доначасорӣ (высыпание);

г) термины – словосочетания: дармони дард (лечение боли (болезни), эҳсоси ногувор (неприятное ощущение, дискомфорт), равшани чашмон (яркость зрения), варами пилкҳо (отеки век), сурхшавии пӯсти рӯй (покраснение кожи лица), бемории дил (сердечное заболевание), ташнагии зиёд (жажда), бемории қанд (сахарный диабет), газаки шуш (пневмония, воспаление легких), сӯзиши чашмон (жжение глаз), доруҳои қанднишон (сахароснижающие препараты), доруҳои дардбар (болеутоляющие лекарства), нишонаҳои камхунӣ (симптомы анемии), ғизои гуворо (приятная пища), хучраи беморон (палата больных), хучраи доругузаронӣ (дармонӣ) (процедурный кабинет), гавҳараки чашм (зрачок), хамираи дандоншӯй (зубная паста), хӯроки парҳезӣ (диетическая пища).

Следует отметить, что анализ медицинского материала таджикской печати свидетельствуют о том, что использование таджикской медицинской терминологии в этой сфере имеет следующие особенности:

а) большинство этих слов являются исконно таджикскими словами, и имеют долгую историю употребления: парҳез (диета), оромӣ (спокойствие), осоиш (покой), хун (кровь), дармон (лечение), озмоиш (проба), гардиш (обход), ангезиш (возбуждение), сӯзиш (жжение), беморхона (больница), пизишк (врач), ҳичомадармонӣ (кровопускание) и др.;

б) со временем некоторые таджикские термины приобрели множество синонимов за счет разговорной речи, или за счет заимствованной лексики: дармон – табобат, муолича, даво (лечение); беморхона – табобатхона, касалхона, давохона, муоличагоҳ (больница); бемор – мариз, касал (больной); пизишк – табиб, муолич, духтур (врач); беморӣ – маризӣ, амроз, касалӣ (заболевание) и др.;

в) большая группа этих терминов до сих пор используется в своей первоначальной исторической форме: озмоиш (проба), положиш (сцезивание), софкорӣ (филтрация), гиёҳдармонӣ (фитотерапия), обшифоҳӣ (гидротерапия), табларза (лихорадка), вараҷа (малярия), сӯзандармонӣ (иглотерапия), гилшифоҳӣ (грязолечение);

г) после приобретения таджикским языком государственного статуса и особенно в период независимости нашей страны, наблюдается возрождение медицинских терминов, которые имеют древнюю историю: пизишк (врач), эҳёгар (анестезиолог), дармонгоҳ (поликлиника), бунгоҳ (медпункт), саратоншинос (онколог), озмоишгоҳ (лаборатория), воя (доза), озмоишгар (лаборант), парҳезшинос (диетолог), силшинос (фтизиатр). Следует отметить, что часть из этих терминов являются исконно таджикскими словами, другая часть состоит из терминов, которые появились за последние десятилетия: таҳлилгар (лаборант), ташхисгоҳ (диагностический центр), таҳлилгоҳ, санҷишгоҳ, озмоишгар, муоинагар, муоличагоҳ. Эти термины не упоминаются в классических памятниках, они имеют место в словарях последних лет.

Древние таджикские термины очень распространены в языке и составляют очень важный пласт в системе научных терминов, к числу которых относятся: софкорӣ кардан (филтрация), полонидан (процедить), парҳез (диета), пизишк (врач), дармонпазир (излечимый), беморбон (сиделка), сурхча (корь), сурхакон (краснуха), вараҷа (малярия), табларза (лихорадка), солимӣ (здоровье) и др.

Второй раздел второй главы под названием «**Заимствованная лексика**» состоит из трёх подразделов. **Первый подраздел** данной главы посвящен

исследованию **«Арабской медицинской заимствованной лексики в языке печати»**. В состав таджикского языка арабские слова вошли с установлением Арабского халифата в странах Средней Азии и распространением религии ислама, который в те времена имел статус языка науки и культуры.

Устод С. Айни, академик Б. Гафуров, ученые Т. Бердиева, Х. Маджидов, Б. Камолиддинов и ряд других языковедов в своих исследованиях по арабской лексике в таджикском языке излагают свои мнения по данной проблеме.

Исследователь Т. Бердиева провела заслуживающие внимания исследования относительно арабской лексики таджикской печати. В своей монографии под названием «Назарияи иктибос» («Теория заимствования») она рассматривает причины и факторы, способы, видов заимствований и о влиянии арабского языка отмечает: «Во время исламизации Хорасана и Мовароуннахра, как и в других регионах, арабские генералы держали свои воинские части в разных городах и селах. Эти места до сих пор существуют под названием арабхона (арабский дом). Целью было держать людей под своим контролем и собирать налоги. С другой стороны, миграция арабов в оккупированные страны во многом способствовало распространению разговорного арабского языка» [3, 21].

Арабские медицинские термины также имели широкое применение в языке таджикской печати. Т. Бердиева также провела исследование частоты заимствования арабской лексики в таджикском языке на основе материалов печати 1920-х и 1930-х годов и писала, что арабские заимствования в лексике таджикской прессы составляют 28-45% [3, 12].

Автор указывает на влияние арабских слов на язык печати 20-х годов XX века и отмечает, что арабские слова позволяют лаконично (гибкость) и конкретно выражать научные понятия. Мы не можем полностью согласиться с мнением этого исследователя, так как использование арабских слов в тот период было приоритетным.

Таджикский язык сегодня имеет богатый лексический состав и широкие возможности словообразования, что является важным и своевременным их использования в научных исследованиях.

По структуре арабские медицинские термины можно классифицировать следующим образом:

1. Термины, состоящие из одного слова (корень): табиб (врач), табобат (лечение), мариз (больной), ташхис (диагноз), ташреҳ (препарирование), сироят (заражение), азият (страдание), иллат (патология), фасод и т.п.;

2. Термины, состоящие из слов и морфологических средств: ташреҳгар (прозектор), сироятӣ (инфекционный), ташхисӣ (диагностический), ташхисгоҳ (диагностический центр), таҳлилгоҳ (лаборатория), иллатнок (пораженный), табобатӣ (лечебный), фасоднок (гнойный). Эти арабские слова образованы посредством словообразовательных элементов таджикского языка;

3. Термины, состоящие из двух или трех частей: уфунатзудой (дезинфекция), иллатнок (патологический), табобатнопазир (неизлечимый), иллатнокшавӣ (повреждение), сироятёфтагон (зараженные). Интересен тот факт, что во многих случаях арабские слова в сочетании с основными таджикскими словами образуют сложные слова.

4. Термины, построенные в форме таджикских изафетных словосочетаний, состоящие из двух арабских слов или из элементов арабской и таджикской лексики:

а) полностью состоят из арабских слов: воситаҳои давой (лечебные средства), маркази табобатӣ (лечебный центр), маризиҳои сироятӣ (инфекционные болезни), амалиёти таъчилӣ (оперативное вмешательство), ташхиси қатъӣ (окончательный диагноз), муоинаи мариз (осмотр больного), маркази тавонбахшӣ (реабилитационный центр);

б) состоят из арабских и таджикских слов: воситаҳои поксозӣ (чистящие средства), тазриқи дохиливаридӣ (внутривенная инъекция), табобати камхунӣ (лечение анемии), воситаҳои гандзудой (дезинфекционные средства), маркази хун (центр крови), бухрони беморӣ (кризис болезни- критический период

болезни), таҳқиқи озмоишгоҳӣ (лабораторное исследование), набзи бемор (пульс больного), табиби оилавӣ (семейный врач), воситаҳои безаргардонӣ (дезинфекционные средства), муоинаи бемор (осмотр больного).

5. Другая специфика арабских слов состоит в том, что к ним прибавляется словообразовательный суффикс –ҳо и образует множественную форму: асабҳо (нервы), аломатҳо (симптомы), таъомҳо (пища).

Второй подраздел второй главы – **«Интернациональная заимствованная лексика»**. Заимствованные слова составляют важную часть лексики таджикского языка. Вхождение международных терминов в таджикский язык зависит от различных социальных, политических и культурных связей таджикского народа с другими народами мира. Состояние заимствования международной лексики в таджикский язык во все времена осуществлялось по-разному. Вначале в таджикский язык заимствовались незначительное количество слов с греческого, латинского и индийского языков. Позже, во времена Арабского халифата, с возникновением и распространением ислама в Центральной Азии, можно наблюдать быстрое проникновение арабских слов в персидско-таджикский язык. Во время монгольского завоевания возросло заимствование многих тюркско-узбекской лексики.

В начале XX века, после присоединения Средней Азии к России, в таджикском языке наблюдается ускоренное проникновение русских слов и через него русско-европейских слов. Таким образом, заимствования русских и европейских терминов распространяется и на таджикский язык. Сегодня в таджикском языке существуют арабские, международные и тюркско-узбекские заимствования.

Следует отметить, что в связи с ускоренным развитием науки и техники в конце XX и начало XXI веков в науке наблюдается тенденция широкого использования международных терминов. Международные термины в таджикском языке называются русско-европейскими словами. Такие термины состоят из латинских, греческих, немецких, французских или других европейских слов, которые вошли в таджикский язык посредством русского

языка и в большинстве случаев используются без перевода. Вопросы заимствования интернационализмов и их проникновения в таджикский язык рассматриваются в исследованиях Б. Ниёзмухаммадова, Д.Таджиева, Н. Масуми, Я. И. Калонтарова, Н. Шарофова, Х. Маджидова и других.

В диссертации исследуются некоторые русско-европейские медицинские термины, которые прочно вошли в состав таджикского языка и языка печати. Анализируются такие медицинские термины как вакцина, вакцинация, донор, эпидемия, пандемия, карантин, вирус и ряд международных терминов, а также отмечается, что с помощью этих слов в таджикском языке осуществляются словообразование и создание новых словосочетаний. Можно сказать, что новейшие достижения медицинской науки в таджикском языке часто выражаются международными словами, поскольку сама область медицины имеет глобальный характер и имеет свой специальный язык – язык науки и техники.

Третий подраздел второй главы рассмотрен под названием **«Тюркско-узбекская заимствованная лексика»**. Тюркско-узбекские термины не занимают значимого места в составе таджикских медицинских терминов. Это явление связано с тем, что влияние узбекских слов в средние века на язык таджикско-персидской классической литературы не были велики. Этот вопрос проанализировал языковед Н. Масуми в своих исследованиях. Учёный считает, что вхождение тюрко-узбекских слов в таджикский язык связано с явлениями пограничного, родственного характера и взаимодействия двух соседствующих народов – таджиков и узбеков.

В диссертации отмечается вопрос использования некоторых тюркско-узбекских слов в СМИ и игнорирование их таджикских вариантов. Особенно приводятся много фактов и примеров по использованию слова «эмкунӣ» («вакцинация») и других его видов. Тюркско-узбекский термин, который считался одним из наиболее широко используемых терминов, особенно во время вспышки коронавирусной болезни, является вакцинацией.

Как известно, слово «эм» – тюркско-узбекского происхождения и сначала использовалось в разговорной речи, затем в литературном языке, которое употребительно до сих пор. От тюркского слова эм посредством словообразовательных элементов таджикского языка образовано слово эмкунӣ (вакцинация), который состоит из трех частей эм+кун+ӣ.

Эмкунӣ в таджикском языке является синонимом русского слова – прививка, и синонимом международного слова – вакцинация, которое употребляется в языке печати различными вариантами: эмкунӣ, эмгузаронӣ, эм кардан и т.п. Несмотря на то, что исследователи не раз высказывали мнение о неправомерном использовании этого слова и подчеркивали, что слово эмкунӣ не является и не может быть термином, в языке печати, оно широко используется.

Языковед Д. Саймиддинов о неправильном использовании слово «эмкунӣ» (вакцинация) имеет следующее мнение: «Во всяком случае, если это слово употребляется в народе в его тюркско-узбекском значении, не имеющем отношения к термину современной науки и относящемуся к народной медицине, то оно не может быть использовано в качестве медицинского термина» 1.

В языке печати тюркско-узбекские слова наблюдаются в малом количестве, употребление которых противоречит нормам литературного языка и вызывает недостаток выразительности. В диссертации упоминается, что в таджикском языке существуют различные варианты таких слов, которые являются исконно таджикскими словами.

Третья глава диссертации – «Структурные особенности медицинских терминов в языке печати» описывает структуру и грамматическую форму медицинских терминов в таджикском языке (простые, производные, сложные, термины-словосочетания), их происхождение и формирование, опираясь на многочисленные исследования ученых.

Словообразование считается одним из основных способов обогащения словарного запаса таджикского языка. Исследование проблем словообразования рассматриваются учеными и лингвистами уже давно.

Российские ученые Г.О. Винокур, В.В. Виноградов, Е.А. Земская, Е.С. Кубрякова, В.В. Лопатин, В.П. Даниленко, Б.Н. Головин и др. в своих работах проанализировали важнейшие вопросы словообразования. В таджикском языкознании в 1950-е годы и позднее были проведены ряд уникальных исследований по различным аспектам словообразования (Т. Зехни, 1987; Н. Масуми, 2011; М. Мухаммадиев, 1967; К. Тохирова, 1967; В.С. Расторгуева, 1954; М.Н. Косимова, 2003; Ш. Рустамов, 1972, 1981; Л.С. Пейсиков, 1973; А. Байзоев, 2016 и др).

В таджикском языке определены способы, средства и критерии словообразования. Необходимо помнить, что словообразование в таджикском языке имеет древнюю историю. Элементы словообразования играют важную роль как в образовании слов, так и в образовании научных терминов. Данного мнения придерживаются ряд таджикских исследователей.

В частности, лингвист М.Н. Касимова рассматривает этот вопрос в книге «Таърихи забони адабии тоҷик» («История таджикского литературного языка»). Согласно ее мнения, словообразование и её способы не сильно изменились с IX и X веков до наших дней: «Если мы будем изучать и исследовать лингвистические термины, используемые в различных словарях и трудах учёных X-XI веков, то увидим, что в прошлом существовало множество удивительных и приемлемых терминов, часть из которых можно использовать в качестве лингвистических терминов и на сегодняшний день» [4, 4].

Медицинские термины таджикского языка по своему структурному составу классифицированы следующим образом: простые, производные, сложные и составные термины.

Первый раздел третьей главы – **«Простые термины»** посвящен изучению простых терминов как: бемор (больной), пизишк (врач), дору (лекарство), дармон (лечение), парҳез (диета), зуком (грипп), сил (туберкулез), марҳам (мазь), тест. Эти термины состоят из таджикских, арабских и русско-европейских слов. Некоторые простые термины стали синонимами в таджикском языке.

Во втором разделе третьей главы рассмотрены **«Производные термины»**.

Словообразование медицинских терминов в таджикском языке осуществляется с помощью префиксального, суффиксального и аффиксального способов. В диссертации отмечается создания медицинских терминов при помощи префиксов бо-, бе-,ба-, но-, хам- и приведены множество примеров: босуръят (ускоренно), босифат (качественный), беҳобӣ (бессоница), беҳолӣ (вялость), беҳаракатӣ (неподвижность), бенамак (несоленный), беҳушӣ (бессознание), барохат (комфортно), батадрич (постепенно), норохатӣ (дискомфорт), ноустувор (неустойчивый), нооромӣ (нестабильность), номуайян (неопределенный), ночунбон (неподвижный), хамдард (сочувствующий), хамрадиф (сопутствующий) и др. В образовании научных терминов не все префиксы играют одинаковую роль.

Суффиксы играют важную роль в терминообразовании таджикского языка и существуют большое количество словообразовательных суффиксов. В таджикском языке образованы множество медицинских терминов при помощи суффиксов: беморӣ (болезнь), солимӣ (здоровье), лоғарӣ (похудение), нармӣ (мягкость), гармӣ (теплота), дуруштӣ (грубость), сироятӣ (инфекционный), дармонгоҳ (поликлиника), ташхисгоҳ (диагностический центр), истироҳатгоҳ (санатория), озмоишгоҳ (лаборатория), масҳгар (массажист), ташхисгар (диагност), санчиш (проба), ларзиш (дрожание), сӯзиш (жжение), найча (пробирка), донача (сыпь), сурхча (корь), гармича (угри), бодомак (миндалина), булӯрак (хрусталик), гармкунак (грелка), талха (желчь), хока (порошок), фасоднок (гнойный), хатарнок (опасный), оризанок (осложненный), илтиҳобнок (воспаленный), хурӯчнок (приступообразный) и т.п.

В таджикском языке в образовании медицинских терминов таджикского языка особое место занимают суффиксы -ӣ,-гар, -гоҳ, -ча, -ак.

Все упомянутые префиксы и суффиксы составляют классические образцы словообразования таджикского языка и сочетаются с исходными таджикскими словами для создания терминов. Другие суффиксы также играют особую роль в

создании следующих медицинских терминов, как: вирусӣ (вирусный), тестӣ (тестовый), референсӣ (референсный), донорӣ (донорство), вирусологӣ (вирусологический), бактериологӣ (бактериологический), муоличагар (лечащий), таъхисгар (диагност).

Исследованию «Сложных терминов в языке печати» посвящен **третий раздел** третьей главы. В таджикском языке образования сложных медицинских терминов осуществляются следующими способами:

1. Сложные термины, образованные путем соединения двух слов (основ):

а) термины, обозначающие названия медицинских специальностей: парҳезшинос (диетолог), микробшинос (микробиолог), сироятшинос (инфекционист), вирусшинос (вирусолог), силшинос (фтизиатр), кӯдакпизишк (педиатр), ғизошинос (нутрициолог), чашмпизишк (офтальмолог), даҳонпизишк (стоматолог);

б) термины, обозначающие названия медицинских инструментов: сӯзандору (инъекция), ҳароратсанҷ (термометр), заррабин (микроскоп), гармкунак (грелка), қандсанҷ (гликомер), дорукутӣ (аптечка).

2. Сложные термины, состоящие из словообразовательных элементов. С использованием словообразовательных элементов созданы достаточное количество медицинских терминов. Например, словообразовательная лексема – бахш. играет важную роль в создании медицинской терминологии и выражает психическое состояние человека и часто образует имена прилагательные: оромбахш (успокаивающий), таҳкимбахш (укрепляющий), рӯҳбахш (тонизирующий, бодрящий), дармонбахш (целебный), самарабахш (эффективный), ғизобакш (питательный). Во всех случаях при помощи словообразовательной лексемы – бахш образуется имя прилагательное и оно выражает состояние больного и свойства лекарств.

С помощью словообразовательных элементов зидди–, ғайри–, –овар и т.п. также создаются сложные термины: зиддивирӯсӣ (противовирусный), зиддиилтиҳобӣ (противовоспалительный), зиддисилӣ (противотуберкулезный), ғайрисилӣ (неспецифичный туберкулезу), ғайримуқаррарӣ (необычный),

ғайрмаксаднок (нецелесообразный), хобовар (снотворные), балғамовар (отхаркивающий).

«Составные медицинские термины в языке печати» исследованы в **четвертом разделе** третьей главы. В таджикском языке известны образования терминов–словосочетаний с помощью изафетной связи. Такой способ словообразования часто используется при создании медицинских терминов.

Такие термины классифицируются по своему морфологическому составу следующим образом: существительное+существительное, существительное+прилагательное, существительное+числительное, существительное+глагол. Например: тапиши дил (удары сердца), шираи меъда (желудочный сок), норасоии ғизо (нехватка пищи), муоинаи хун (анализ крови), зарбаи сахт (сильный удар), дарди давомнок (продолжительная боль), таби баланд (высокая температура), фишори паст (гипотония-низкое давление), муоличаи дуюмбора (вторичное лечение), марҳилаи якуми беморӣ (первая стадия заболевания), ташхис гузоштан (ставить диагноз), муоина кардан (проведение осмотра-осмотр), рухсатӣ шудан (выписаться), бистарӣ шудан (госпитализироваться).

Таким образом, из анализа структуры медицинских терминов таджикского языка можно сделать вывод, что они полностью соответствуют способам словообразования таджикского языка. В этом процессе особенно продуктивным считается морфологический и синтаксический способы словообразования.

Другой раздел данной главы – **«Медицинские сокращения в языке печати»** посвящен исследованию сокращений – аббревиатур. Аббревиатура – итальянское слово (аббревио – латинское слово – сокращаю), которая в основном образует существительные - сокращенные словосочетания.

Медицинские сокращения обозначают названия болезней, названия медицинских учреждений, виды диагностики и лечения, используются преимущественно в научном стиле с целью краткости, в большинстве случаев носят интернациональный характер и понятны всем медицинским работникам. В научном стиле часто используются сокращения, поскольку наука носит

международный характер и сокращения помогают кратко и ясно выразить значение слово.

В публицистическом стиле, они в основном, используются во время публикации медицинских материалов, часто освещающих научные понятия.

Аббревиатуры можно разделить на следующие группы:

1) аббревиатуры, все части которых состоят из таджикских слов: БҚ (бемории қанд – сахарный диабет), БСС (бемориҳои санги сафро – желчнокаменные болезни), ДЗС (дорӯҳои зиддисилӣ – противотуберкулезные препараты), БГГБ (бемориҳои гӯшу гулу ва бинӣ – болезни уха, горла и носа);

2) аббревиатуры, состоящие из таджикских слов и заимствованных лексем – арабские или интернациональные слова: ТУТ – Ташкилоти умумиҷаҳонии тандурустӣ – Всемирная организация здравоохранения, НМГ – норасоии музмини гурда – хроническая почечная недостаточность, МБС – микобактерияи сил – микобактерия туберкулеза, ВНМО – вируси норасоии масунияти одам – синдром приобретённого иммунодефицита, МСШ – Маркази саломатии шаҳрӣ – Городской центр здоровья, МТТ – Маркази ташхисию табобатӣ – Лечебно-диагностический центр, БИД – бемории ишемикии дил – ишемическая болезнь сердца, ДҚ – диабети қанд – сахарный диабет, КАТС – Кӯмаки аввалияи тиббию санитарӣ – Первичная медико-санитарная помощь, СБД – сабти баркии дил –электрокардиограмма, ЧҚР – ҷарроҳии ҷоғу рӯй – челюстно-лицевая хирургия, МОМА – Маркази омӯзиши малакаҳои амалӣ – центр изучения практических навыков, МҚХ – Маркази ҷумҳуриявии хун – Республиканский центр крови, МСР – Маркази саломатии репродуктивӣ – Центр репродуктивного здоровья, БКШ – Беморхонаи клиникии шаҳрӣ – Городская клиническая больница, ОКСБ – Озмоишгоҳи кишти селулаҳои бунёдӣ – Лаборатория стволовых клеток, МТИК «Стоматология» – Маркази таълимӣ, илмӣ ва клиникии «Стоматология – Учебно-научный и клинический центр «Стоматология», ТМР – томографияи магнитию резонансӣ – магнитно-резонансная томография (миёни мардум бо номи МРТ маъмул аст), МОМА – Маркази омӯзиши малакаҳои амалӣ – Центр изучения практических навыков,

МТИ «Фарматсия» – Маркази таълимӣ – истеҳсолии «Фарматсия» – Учебно - производственный центр «Фармация».

Существует также группа сокращений, состоящие полностью из заимствованной лексики: РД – ретинопатияи диабетикӣ – диабетическая ретинопатия, ЭКГ – электрокардиограмма, КАТС – Кумаки аввалияи тиббию санитарӣ – Первичная медико-санитарная помощь, ТУС – ташхиси ултрасадоӣ – ультразвуковое исследование.

Шестой раздел третьей главы называется **«Некоторые недостатки языка печати»**. Отмечается, что наряду со всеми достижениями при разработке и публикации медицинских материалов в современной таджикской печати наблюдаются и некоторые нежелательные явления, которые приводят к снижению качества и актуальности представляемых материалов. Примерами служат использование разговорной лексики, вместо медицинских терминов, небрежный перевод медицинских терминов и многочисленные технические ошибки. Конечно, хотя таких примеров немного, они нарушают нормы литературного языка и снижают качество медицинских материалов. Например, использование разговорной лексики, такие как малҳам, рихинак, тасб, шабмезӣ, муриш, шакидан, чалақидани майнаи сар, дилтапак, варами ганда, фит шудан и т.п., свойственны разговорной речи таджикского языка.

Доғи кунчидак (веснушка) это небольшие желтовато-коричневые пятна, которые чаще всего появляются на лице и имеют наследственный характер. Она увеличивается весной и летом из-за воздействия солнечного света.

Вместо доғи кунчидак (веснушка) дается следующая рекомендация: Доғи мағасак, ки дар забони халқ онро доғи кунчидак низ меноманд, хусусияти нигоҳдорӣ, ҳимоя ва баланд намудани қувваро дар организми инсон низ дорад (Б.Т., 00.08.2023). (Веснушка, также известное в разговорной речи как доғи кунчидак, также обладает свойством сохранять, защищать и увеличивать силу человеческого организма).

Другое заболевание, называемое аутизмом, чаще встречается у детей. Если в предыдущие годы это называлось просто аутизмом, что является

греческим словом, то теперь это в народе называют дархудармондагон, худдармондагон и т. д. Также наблюдается другая ситуация, когда журналисты используют несколько синонимов для выражения медицинского понятия в тексте, чтобы избежать повторения слова. Кроме того, чтобы избежать повторения слов в тексте, наряду с таджикским или арабским словом используется также международный термин, то есть для выражения значения используется несколько синонимов, что позволяет использовать разнообразную медицинскую терминологию.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В результате анализа и исследования медицинских материалов таджикской периодической печати можно сделать следующие выводы:

1. Медицинские термины являются одной из самых богатых частей языковой лексики. Формирование и дальнейшее развитие терминов в этой области основывается на внутренних законах исторического развития таджикского языка и продолжается по сей день [1-А; 6-А].

2. Подготовка и издание материалов по различным аспектам медицинских вопросов способствует медицинской грамотности населения и пропаганды здорового образа жизни, профилактики заболеваний и снижения заболеваемости среди людей [2-А; 8-А].

3. На формирование медицинских терминов таджикского языка как систематической системы на протяжении веков влияли различные языки. По этой причине в системе медицинских терминов таджикского языка помимо слов таджикского происхождения можно встретить элементы заимствованной лексики, в том числе, заимствованные слова арабского, латинского, греческого, английского, немецкого, французского, русского языков [3-А; 7-А; 9-А].

4. При выражении новых научных понятий предпочтительны международные термины, поскольку основу медицинской науки составляют латинские, греческие и английские медицинские термины. Как указано в

приведенном выше материале и наблюдениях, заимствованные слова в области медицины состоят из русско-европейских и арабских слов [2-А; 6-А].

5. Международные аффиксы также играют важную роль в создании определенной группы медицинских терминов [7-А; 10-А].

6. Изменения и эволюция языковой лексики в основном происходят через язык средств массовой информации, в котором большое значение имеет также язык современной таджикской печати [3-А; 5-А; 8-А].

7. В языке современной печати медицинские материалы занимают особое место и играют значительную роль в формировании и расширении научных терминов, особенно таджикских [9-А; 10-А].

8. Исследование и наблюдение многолетнего материала таджикской печати свидетельствуют о том, что таджикская печать не только отражает общие изменения в таджикской языковой лексике, но и способствует ее дальнейшему формированию, развитию и унификации медицинских терминов таджикского языка [3-А; 8-А; 9-А; 10-А].

9. Было выявлено, что за последние десятилетия в ходе разработки и представления медицинских материалов в газетах и журналах произошли принципиальные изменения в использовании медицинских понятий, значительно обогатился словарный запас этой отрасли науки, что является одним из основных путей развития отраслевой журналистики, особенно медицинской журналистики [3-А; 8-А; 9-А].

10. На протяжении многих лет большая ответственность лежала на журналистов, деятелей науки и литературы по поводу развития литературного языка и его стандартов. Даже сегодня чистота таджикского языка и соблюдение норм словообразования и терминологии возлагают на нас ответственность за защиту таджикского языка и его дальнейшее развитие [3-А; 4-А].

11. Язык печати отражает таджикский литературный язык и охватывает все языковые изменения. Он должен соответствовать всем законам и правилам языка и придерживаться многовековых закономерностей и норм словообразования в таджикском языке [2-А; 3-А; 5-А; 11-А].

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПРАКТИЧЕСКОМУ ИСПОЛЬЗОВАНИЮ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ

В результате изучения и исследования лексических, семантических и структурных особенностей медицинских терминов в языке СМИ с целью изучения языка средств массовой информации, который считается отражением современного состояния таджикского литературного языка, диссертантом выдвинуты следующие предложения, на основе которых планируется провести определенные работы:

1. Исследование лексико-семантических характеристик медицинских терминов и определение уровня их употребления в языке прессы;
2. Изучить возможности словообразовательных суффиксов, а также пути и средство создания национальных медицинских терминов;
3. Определение роли исконно таджикских слов и заимствованной лексики в формировании медицинской терминологии в языке печати;
4. Исследование лексико-семантических особенностей медицинских терминов и определение степени их употребления;
5. Разработка и публикация отраслевых словарей на основе материалов языка СМИ;
6. Разработка научных исследований по использованию национальных терминов в языке печати;
7. Проведение специальных семинаров для студентов и магистрантов, специализирующихся по таджикскому языку и литературе на основе материалов языка периодической печати.
8. Рекомендации и предложения научных тем для написания магистерских работ, кандидатских и докторских диссертаций (PhD) на основе материалов языка СМИ.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Айнӣ, С. Шайхурраис Абуалӣ Сино [Текст] / С. Айнӣ. – Душанбе, 2005. – С. 46.
2. Байзоев, А. Истилоҳот ва калимасозӣ дар «Донишнома»-и Абӯалӣ ибни Сино [Матн] / А. Байзоев. – Душанбе: Андалеб, 2016. – С. 3.
3. Бердиева, Т. Назарияи иқтибос [Текст] / Т. Бердиева. – Душанбе, 1991. – С. 12-21.
4. Қосимова, М. Таърихи забони адабии тоҷик [Текст] / М. Қосимова. – Душанбе: ДМТ, 2003. – С. 4.
5. Муҳаммадҷон Шакурии Бухорӣ. Забони миллӣ ва ҷаҳонгарӣ [Текст] / Бухорӣ Муҳаммадҷон Шакурӣ. – Душанбе: Шӯҷоиён, 2010. – С. 16.
6. Нуралиев, Ю. Гиёҳномаи Абумансури Муваффақ [Текст] / Ю. Нуралиев. – Душанбе: Ирфон, 1992. – С. 13.
7. Саймиддинов, Д. Пажӯҳишҳои забоншиносӣ: маҷмуаи мақолот [Текст] / Д. Саймиддинов. – Душанбе: Шарқи озод, 2013. – С. 165.
8. Юсупов, А. Истилоҳоти тиббии «Ҳидоят-ул-мутааллимин-фит-тиб»-и Аҳавайнии Бухорӣ [Текст] / А. Юсупов. – Душанбе, 2004. – С. 57.

НАУЧНЫЕ ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМЕ ДИССЕРТАЦИИ

I. Статьи, опубликованные в рецензируемых журналах ВАК при Президенте Республики Таджикистан:

- [1-А]. Шодиматова, М.К. Юсупов, А.И. Паҳлуҳои лингвистии истилоҳ [Текст] / М.К. Шодиматова, А.И. Юсупов // Авджи Зухал. – Душанбе, 2021. – № 4. – С. 165-171.
- [2-А]. Шодиматова, М.К. Таърихи тибби форсу тоҷик ва ташаккули истилоҳоти илмӣ дар замони муосир [Текст] / М.К. Шодиматова // Известия Национальной академии наук Таджикистана. Отделение общественных наук. – Душанбе, 2023. – № 2 (271). – С. 325-330.
- [3-АМ]. Шодиматова, М.К. Корбурди истилоҳоти тиббии арабӣ дар забони матбуот [Текст] / М.К. Шодиматова // Вестник Таджикского

национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2025. – № 2. – С. 75-81.

II. Статьи, опубликованные в других научных сборниках и изданиях:

- [4-А]. Шодиматова, М.К. Саҳми устод Айни дар ташаккули истилоҳоти тиббӣ [Текст] / М.К. Шодиматова // Материалы международной научно-практической конференции на тему «Медицинская наука XXI – взгляд в будущее», посвященной 80-летию ТГМУ имени Абуали ибни Сино и «Годам развития села, туризма и народных ремёсел (2019-2021)» (Душанбе: ТГМУ имени Абуали ибни Сино, 29.11.2019). – Душанбе, 2019. – С. 444-445.
- [5-А]. Шодиматова, М.К. Доир ба тарҷумаи истилоҳоти тиббӣ дар забони матбуоти муосири тоҷик [Текст] / М.К. Шодиматова // Материалы международной научно-практической конференции «Медиалингвистика и стилистика: проблемы и перспективы», посвященная 85-летию профессора Бахриддина Камолиддинова (Душанбе: ТНУ, 22-23.10.2020). – Душанбе, 2020. – С. 162-165.
- [6-А]. Шодиматова, М.К. Истилоҳоти тиббии забони тоҷикӣ ва рушди он дар замони муосир [Текст] / М.К. Шодиматова // Материалы республиканской научно-практической конференции (III-годовая) ГОУ «Хатлонский государственный медицинский университет», посвященная 30-летию XVI-ой сессии Верховного Совета Республики Таджикистан (Дангара: ХГМУ, 16.12.2022). – Дангара, 2022. – С. 488-489.
- [7-А]. Шодиматова, М.К. Истилоҳоти тиббӣ ва баъзе хусусиятҳои он дар осори бадеӣ [Текст] / М.К. Шодиматова // 71 научно-практическая конференция с международным участием на тему «Инновации в медицине – от науки к практике» (Душанбе: ТГМУ имени Абуали ибни Сино, 01.12.2023). – Душанбе, 2023. – С. 724-726.
- [8-А] Шодиматова, М.К. Забони матбуот ва ташаккули истилоҳоти тиббӣ дар замони муосир [Текст] / М.К. Шодиматова // Материалы

республиканской научно-практической конференции на тему «Стилистика и медиалингвистика: проблемы и перспективы» (Душанбе: ТНУ, 07.05.2024). – Душанбе, 2024. – С. 93-100.

[9-М] Шодиматова, М.К. Меъёри забони адабӣ ва забони баъзе нашрияҳои даврӣ [Текст] / М.К. Шодиматова // Материалы республиканской научно-практической конференции на тему «Стилистика и медиалингвистика: проблемы и перспективы» (Душанбе: ТНУ, 07.05.2024). – Душанбе, 2024. – С. 157-163.

[10-М] Шодиматова, М.К. Доир ба баъзе хусусиятҳои сохтори истилоҳоти тиббӣ дар забони матбуоти тоҷик [Текст] / М.К. Шодиматова // Забон ва Истиқлол. Сборник статей. – Душанбе, 2024.– С. 366-374.

[11-М]. Шодиматова, М.К. Забоншиносони тоҷик ва таҳқиқи истилоҳоти илмӣ забони тоҷикӣ [Текст] / М.К. Шодиматова // Материалы республиканской научно-практической конференции ГОУ «Хатлонский государственный медицинский университет» (V-годовая), посвященная 30-летию Конституции Республики Таджикистан (Дангара: ХГМУ, 29.11.2024). – Дангара, 2024. – С. 651-652.

АННОТАТСИЯИ

диссертатсияи Шодиматова Малика Каримбердиевна «Хусусиятҳои луғавӣ-маъноӣ ва сохтории истилоҳоти тиббӣ дар забони матбуоти тоҷик (солҳои 2003-2023)» барои дарёфти дараҷаи илмии номзоди илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси 10.02.01 – Забони тоҷикӣ

Калидвожаҳо: забони матбуот, услуби публитсистӣ, масъалаҳои тиббӣ, истилоҳоти тиббӣ, номгӯйи бемориҳо, аломатҳои беморӣ, таҷҳизотҳои тиббӣ, гиёҳҳои шифобахш, забоншиносӣ, ташаккул, илми тиб, тарҷума, калимасозӣ, роҳҳои калимасозӣ, таркиби луғавӣ, калимаҳои арабӣ, калимаҳои байналмилалӣ, беморхона, пешгирии бемориҳо, озмоишгоҳ.

Диссертатсия ба таҳқиқи хусусиятҳои луғавӣ-маъноӣ ва сохтории истилоҳоти тиббӣ дар забони матбуоти тоҷик бахшида шудааст. Аҳамияти таҳқиқи мазкур дар он зоҳир мегардад, ки истилоҳоти тиббӣ дар асоси маводи ВАО дар забоншиносии тоҷик ба омӯзиши дақиқ ва таҳқиқоти монографӣ ниёз дорад ва он метавонад ба масъалаҳои баҳсноки истилоҳсозӣ ва истилоҳнигорӣ равшанӣ андозад. Инчунин, омӯзиш ва баррасии вижагиҳои забони васоити ахбори омма ҳамчун инъикоскунандаи вазъи кунунии забони адабии тоҷикӣ ба мо имкон медиҳад, ки аз таҳаввулоти сохториву маъноӣ ва дастурии забони адабӣ, аз ҷумла истилоҳоти тиббӣ огоҳ бошем.

Навгони илмӣ таҳқиқ аз он иборат аст, ки ин таҳқиқот дар самти таҳлили истилоҳоти тиббӣ забони воситаҳои ахбори омма пажӯҳиши аввалин буда, қаблан таҳлили истилоҳоти тиббӣ бо назардошти хусусиятҳои луғавию маъноӣ ва сохтории истилоҳоти тиббӣ мавриди омӯзиш қарор дода нашудааст. Таҳлили маводҳои фаровон барои муайян кардани роҳу воситаҳои калимасозӣ ва семантикаи ташаккули истилоҳоти тиббӣ, омӯзиши масъалаҳои назариявӣ ва амалии истилоҳоти бахши тиб мусоидат намуданд. Маводҳои ҷамъовардашуда ва натиҷаҳои таҳлили он барои истифода дар назария ва амалияи тарҷума мусоидат намуда, бахусус ҳангоми таҳияи луғатҳои соҳавии тиббӣ, муҳовараҳои дузабонаи тиббӣ маводи муҳим мебошанд.

Натиҷаҳои илмӣ рисолаҳо барои таҳияи китобҳои дарсӣ, дастурҳои таълимӣ-методӣ истифода бурдан мумкин аст, инчунин маводи таҳқиқ барои гузаронидани машғулиятҳои амалӣ оид ба назария ва амалияи тарҷума барои тайёр намудани мутахассисони бахши тарҷумонӣ ва рӯзноманигорони соҳавии бахши тиб аҳамияти зиёд дорад.

АННОТАЦИЯ

диссертации Шодиматовой Малики Каримбердиевны на тему «Лексико-семантические и структурные особенности медицинской терминологии на страницах таджикской печати» (2003-2023 гг.) на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – Таджикский язык

Ключевые слова: язык печати, публицистический стиль, медицинские вопросы, медицинская терминология, названия болезней, симптомы заболевания, медицинские оборудования, лекарственные растения, языкознание, формирование, медицинская наука, перевод, словообразование, лексический состав, модели словообразования.

Диссертация посвящена лексико-семантическому и структурному анализу медицинской терминологии на страницах таджикской периодической печати. Актуальность темы исследования заключается в том, что впервые рассматриваются лексико-семантические и этимологические особенности медицинских терминов в таджикском языке, также способы и средства создания медицинских терминов в таджикской печати на основе многочисленных примеров.

Важность данного исследования заключается в том, что медицинская терминология, основанная на материалах средств массовой информации в таджикском языкознании нуждается в тщательном изучении и монографическом исследовании, так как это может внести ясность в спорные вопросы терминов и терминологии. Изучение и исследование особенностей языка средств массовой информации, как один из способов отражения современной ситуации литературного языка также позволяет нам быть в курсе развития и совершенствования литературного языка, в том числе медицинских терминов.

Научная новизна исследования состоит в том, что данное исследование в сфере анализа медицинской терминологии языка средств массовой информации является первой инициативой в таджикском языкознании. Анализ многочисленных материалов способствуют определению средств и способов словообразования и семантики формирования медицинской терминологии, изучению теоретических и практических вопросов медицинской терминологии. Собранные материалы и результаты их анализа способствует использованию этого материала в теории и практике перевода, при разработке отраслевых медицинских словарей, а также двуязычных медицинских справочников.

Научные результаты диссертационной работы могут быть использованы при составлении учебников, учебно-методических пособий, для проведения практических занятий в области теории и практики перевода, для подготовки специалистов в области перевода.

ANNOTATION

of the dissertation of Shodimatova Malika Karimberdievna on the topic «Lexical-semantic and structural features of medical terminology on the pages of the Tajik periodical press (2003-2023)» for the degree of candidate of philological sciences in specialty 10.02.01 – Tajik language

Key words: printed language, journalistic style, medical issues, medical terminology, names of diseases, symptoms of diseases, medical equipment, medicinal plants, linguistics, formation, medical science, translation, word formation, lexical composition, word formation models.

The dissertation is devoted to the lexical-semantic and structural analysis of medical terminology on the pages of the Tajik periodical press. The relevance of the research topic lies in the fact that for the first time the lexical-semantic and etymological features of medical terms in the Tajik language are considered, as well as the methods and means of creating medical terms in the Tajik press based on numerous examples.

The importance of this study is that medical terminology based on mass media materials in Tajik linguistics needs careful study and monographic research, as this can bring clarity to controversial issues of terms and terminology. The study and research of the features of the language of the media, as one of the ways of reflecting the current situation of the literary language, also allows us to be aware of the development and improvement of the literary language, including medical terms.

The scientific novelty of the study is that this study in the field of analysis of medical terminology of the language of the media is the first initiative in Tajik linguistics. The analysis of numerous materials contributes to the definition of means and methods of word formation and semantics of the formation of medical terminology, the study of theoretical and practical issues of medical terminology. The collected materials and the results of their analysis contribute to the use of this material in the theory and practice of translation, especially in the development of industry-specific medical dictionaries, as well as bilingual medical reference books.

The scientific results of the dissertation can be used in the preparation of textbooks, teaching aids, as well as research materials for conducting practical classes in the field of translation theory and practice, for training specialists in the field of translation.